KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVI-ik évf. Május—Junius. 1891. 3-ik füzet.

AZ UTILITARISMUS NEVELÉSI RENDSZERÜNKBEN.

Reflexiók Felméri „Nevelés tudomány"-ára.

Iskolai nevelésrendszerünk bajait takargatni már nem lehet. Nem is szükséges, mert ugyan kinek használnánk azzal?! A tantervek kitüzött czéljait ifjuságunknak csak egy kis százaléka éri el. Hogy az is milyen áron, többnyire elszomoritó rá a felelet. A zöme hátramarad, egy része elhull s czélt tévesztve kapkod ide-oda. Már pedig az iskolázásnak nem egy csekély töredékben, hanem a nemzet egész ifjuságában kellene rendeltetését betöltenie. S a mely rendszerben ez meg nem valósul, az okozat forrását abban magában kell keresnünk. Felméri e müveletet éles bonczoló késsel hajtja végre. Neveléstudományának birálói találhatnak benne gáncsolni valókat: hogy tulhalmozott idézetei fárasztók, a természet-tudományokkal szemben elfogult, a magyar paedagogiai irodalmat nem méltányolja eléggé s igy tovább. De az elvitázhatatlan tény, hogy az inductionak, mint nevelési alapelvnek keresztülvitelében a megtámadhatlanságig erős, a nevelési összhang keresésében szerencsés és igen tanulságos s kritikáiban oly gazdag fegyvertárral rendelkezik, hogy támadásainak szikrázó tüze ellenállhatatlan. Ebben ő legerősebb is, egymaga győzelemmel víva egész légiókkal szemben. S müve, bár komolyan tudományos munka, még sem fárasztó, ugy hogy a laikus is élvezettel olvashatja. Az angol és franczia mesterek hatása szellemére ebben nyilvánul s a németektől ebben tér el legelőnyösebben. Ez magyarázza meg nagy elterjedését és az olvasók kedvező véleményét felőle. Hozzájárult e szép sikerhez irodalmunk meddősége is hasonló szellemü müvekben.

Én a legjobb olvasmányok kriteriumául azt találom benne, hogy lépten-nyomon gondolatot ébreszt s olvasása közben az eszméknek egész raja vesz körül, mely nemcsak kivülről hatol be, hanem belülről is kifelé, mint egy népes méh-kasnál.

Többfelől jött ismertetés után is e pár vonást előre kelle bo-

csátanom, mielőtt tárgyam fejtegetésében tovább haladnék, mert számot adni tartozom arról, hogy erre vonatkozó gondolataimnak talaja Felméri „Neveléstudomány"-ának IX-ik fejezete, melyben ő „nevelési irányzatok" czimén a liberalismust és utilitarismust állitja szembe. „A nevelésben — mondja — vagy a tanuló elméjéből indulunk ki, vagy a tanitandó anyagból; amaz az elme mivelését tekinti megoldandó feladatnak, emez a tudás közlését. Amaz liberalis, emez utilitárius irány." „Az európai iskolázás sulypontja (az angol kivételével) ma az ismeretközlés, az elmének különböző ismeret ágakból vett hasznos tudással való bebutorozása."

Ez a téves kiindulási pont nevelési rendszerünkben kétségtelenül felismerhető, nemcsak, hanem uralkodó, — s végzetes eredménye az a vergődés, melybe iskolázásunkkal jutottunk. Senki azzal megelégedve nincsen s közönség, szakértők és kormányok egyaránt keresik a baj orvosszerét. A diagnozist közönségesen tulterhelésnek mondják. Felméri utilitarismusnak nevezi. Mondjuk, hogy a kettő ugyanaz. S. mi lesz a gyógyszer? Elméletileg könnyü volna ajánlani a liberalis irányra való áttérést, mert hogy tanitásunkban a tanuló elméjét kellene állandóan irányadónak venni, ezt minden józan paedagogus elismeri. Ámde ez elv megvalósitása sokkal inkább tartozik a módszer körébe, mint az iskolaszervezethez. Teljes liberalismussal csak Locke vagy Rousseau szerént nevelhetnénk, mig a nyilvános, közös iskolázásnak a társadalmi és állami élet igényei s szervezeti korlátai közzé kell vonulnia, hol az egyéni különféleségek már magukban is megnehezitik amaz elv teljes mérvü keresztülvitelét. Próbáltak segiteni a bifurcatioval. S már ma ismét visszatérni készülünk az egységes középiskolára. Hogy a humán és reál dolgok egyesitése s megfelelő mértékben leendő mivelése könnyebbé és sikerültebbé tegye nevelési feladataink megvalósitását, ezt ugyan nehéz elképzelni, de hogy a mai rendszernek is sok hiánya van, az kétségtelen. Én még mindig abban a meggyőződésben vagyok, hogy az iskolaszervezetnek, tanterveknek is tökéletesbülniök lehet, sőt kell is ugyan, de a legnagyobb sikert csak valódi paedagogusoktól, jó methodistáktól várhatjuk, s e tekintetben elfogadom Emmerson kissé paradoxon-szerü mondását, hogy „a rendszer semmi, az egyén minden."

A mi magát az utilitarismust illeti, ez sokkal inkább vált uralkodóvá a közéletben, mint az iskolában. S jogosultságát egészen kétségbe vonnunk nem lehet, miután a társadalmi és állami élet feltornyosult igényei és el nem utasitható követelményei kényszeritően nehezednek ránk. Ehez járul a nemzetek hatalmas versenye, mely-

ben már csupán idealis fegyverekkel győzní, sőt ma-holnap élni sem lehet. Életelvei szabályozásában többé egy nép sem független. Nemcsak tudománynyal tudományt s müvészettel müvészetet, hanem találmánynyal, iparral, kereskedelemmel és gazdasággal mindenfelé hasonlókat kell szembe állitanunk s az emberi észszel a természet minden erőit és adományait kizsákmányolnunk és gyümölcsözővé tennünk, hogy magunknak jövőt biztosithassunk. És ez bizony utilitarismus in optima forma. S a ki nemzetünknek ezzel ellenkezőt tanácsolna, azt egyszerüen kinevetnék s okos hazafinak senki se tarthatná — hazánkban, hol a gyakorlatiasság, hasznosság elvével még oly igen hátra vagyunk.

Ha már most az iskola az élet szolgálatában áll, — minthogy czélját, létjogát egyébben találni nehezen is tudná — akkor rendszerében, szolgálataiban meg is kell felelnie az élet igényeinek. Vagy is: az utilitárismus iránt egészen közönyös nem lehet, azzal szemben ellenséges állást elfoglalnia nem szabad.

És itt felfogásom ellentétesnek látszik a Felmériével; de ez, azt hiszem, csak látszat. Talán ha a kiindulási pontot szabatosan megjelöljük, a továbbiakban együtt fogunk haladhatni. Én ugyanis az utilitarismust nem tekintem nevelési rendszernek, még csak általános paedagogiai elvnek sem, melyen az iskolázást felépiteni kellene vagy lehetne. Előttem ez a nevelés eszmekörében egy alárendelt elv, mely beilleszthető az u. n. liberalis rendszerbe is. Midőn tehát feltétlenül csatlakozom azon állásponthoz, hogy tanitásunkban a növendék szelleme s ne a tanitandó anyag legyen irányadó, egyszersmind alkalmazhatónak tartom a hasznosság elvét is azon álláspont kizárása vagy, sérelme nélkül. Ha e felfogásom elfogadható, akkor közös alapra jutottunk s Felmérinél a nevelési irányzatok megkülönböztetését ugy vélném helyesbitendőnek, hogy a liberalismussal ne az utilitárismus, hanem a scholasticismus állittassék szembe, mint a mely középkoriság nevelésünkben csakugyan nem érte még végét. Mert megengedem ugyan, hogy az utilitárismus hozzájárult a tanitani valók felszaporodásához s igy az iskolai munka megnehezitéséhez, de a gépiesség paedagogiai bűne a scholasticismust terheli.

Visszatérve iskolázásunk bajaira, szembetünő küzdelmet, hogy ne mondjuk: vergődést látunk a humán és reálirányu nevelés rendezésében. A gymnasium nem felelt meg a gyakorlati élet igényeinek, az utilitarismusnak — s létrejöttek a szakiskolák. Fájt azonban teljesen elszakitani a gyermeket az anyai kebelről s ennek most egyik, majd másik ruhadarabjából addig aggattunk rá, mig egy izlés nél-

küli divathölgy lett belőle. Avagy nem erre vall-e a latin nyelv nem csupán a reál-, hanem még a polgári iskolában is?! Egy kis humánpuder a reál-bájak emelésére. Hogy aztán a kérők választékban ne szükölködjenek, most már az anya is letenni készül özvegyi fátyolát. Csoda-e, ha sokan e veszélyek láttára paedagogiko-polgári házasságra gondolnak.

Kétségtelen, hogy egyik oldalon az utilitarismus tulhajtásai nyilvánulnak, mig az iránt másik felől a kellőnél kevesebb érzék észlelhető. Ez utóbbira vonatkozólag ifjukori emlékeimből gyakran felújul egy magában véve jelentéktelen eset, mely azonban a szóban forgó kérdés megvilágitására némi fényt vet. A b. e. Kriza János egyszer főgymnasiumunk ifjusága között kerestetvén, a ki kertjének nehány vadonczát beoltsa, egy pár száz humán nevelésü ifju közül csak én merészkedtem e műtétre vállalkozni, a ki annak titkaiba véletlenül voltam egy nagybátyám által beavatva; mert az iskola akkori időben ilyen profán dolgokra még csak nem is gondolt. A jó értelemben vett utilitarismusból pedig ilyesfélét, azt hiszem, szivesen fogadhatnánk ifjuságunk képzésében. Vagy talán azóta nagy haladás történt ez irányban?! Én alig észlelek egyebet, minthogy pl. a növények élettanából már a protoplasmák titkaival is foglalkoznak gyermekeink, a nélkül azonban, hogy egy rózsa szemzéséről, vagy egy dugvány kezeléséről sejtelemmel is birnának. A geologiában tudnak beszélni a föld alakulási korszakairól s nevetségesnek vélik a bibliai teremtés történetét, a nélkül, hogy meghatározni tudnák azon földnemet, vagy kőzetet, a melyet naponta lábaikkal tapodnak. A felsőbb mennyiségtanban egész a tudósok kásztjába vezetik be őket, — s melyik gymnasista tud egy egyszerü számlát vagy egy vagyonmérleget helyesen megszerkeszteni? Gulák és gömbök felület- és köbmérésével foglalkoznak s alig van helyes szemmértékök egy hold földnek a kiterjedéséről. Miben áll tehát e nevelési rendszer utilitárismusa? És annak nyomaira az eredményben nem akadok.

Még egy jellemző körülményt emlitek fel a hasznosság elvére vonatkozólag. Mikor a székely-kereszturi gymnasium nagy könyvtárát megalapitottuk, ez intézetünket akkortájban meglátogatta volt Fretwell János angol barátunk is, a ki jelentékeny anyagi segélyt közvetitett iskolánknak Angolországból. Elismerését nyilvánitotta nemes törekvésünk fölött s azt a kérdést intézte hozzánk, hogy mily mértékben van képviselve könyvtárunkban az iparí-, kereskedelmi és gazdasági szakirodalom? Jól emlékszem, mily zavarba hozott minket e kérdés. Hiszen kinek volt, sőt kinek van mi nálunk ma is

gymnasiumi könyvtárról olyan fogalma, hogy ott emlitett tartalmu müveknek is helye volna!? Azóta sokszor visszatértem e gondolatra. E müvelt és praktikus angol, gondolám, bár idegen dolgot beszélt nekünk, kell annak jelentőséggel birnia. S hova tovább, mind inkább rájöttem arra az egyoldaluságra, ama csaknem kizárólagosan theoretikus irányzat tudatára, mely gymnasiumi oktatásunkban és nevelésünkben uralkodik. Avagy nem teljes egyoldaluság-e az, hogy ifjuságunk és nevelői a köz- és nemzetgazdasági ismereteknek még a forrásaitól is távol tartatnak? hogy a nemzet intelligentiájának zöme az irodalom közetlen haszonra vezető ez ágának tartalmáról még sejtelmet se szerezzen az iskolában?

Nem mondom én, hogy iskoláztatásunkban az utilitarismust egyedül uralkodó elvvé tegyük, mert a kalmár szellem hamar elölne minden idealismust az ifjuságban. Végre is a nevelés változtathatatlan főczélja az értelmi, erkölcsi és kedélyi erők öszhangzó kimüvelése. Minden egyéb csak ezekért, vagy ezekből kifolyólag történik. A középtanodai tantervekben a tantárgyak is ugy illesztendők össze, hogy általuk az öszhang biztositva legyen. Ennek megzavarása nélkül egyik is a másikat el nem nyomhatja. Veszély nélkül egyikből se lehet se igen sokat, se igen keveset vennünk. De ha mindezekben a tudományos szellem a gyakorlati irányzatot egészen háttérbe szoritja, ezzel nemcsak az élet igényei mellőztetnek, hanem könnyen abba a hibába is esünk, hogy a módszer elveszitvén szemei elől az egyént, kizárólag a tanitandó anyagot látja maga előtt. S ez aztán igazán veszélyeztetné a Felméri által méltán kiemelt liberalismust.

Előttünk a nevelés rendezésében a Trefort törekvései és eszméi lebegnek, a ki teljes erejével azon volt, hogy iskolázásunk gyakorlati irányt vegyen. Ő a nyugati müveltséget a nyugati életrevalósággal óhajtotta nemzetünkbe átönteni — s e magasabb kulturpolitikával paedagogiai törekvésünknek is irányt adni.

Tudománynak és művészetnek csak ugy lehet fokozott hatása a nemzeti életre, ha nemcsak ismereteinket, hanem izlésünket és össztevékenységünket is megtermékenyitette. Ennek pedig titka a nevelés rendszerében rejlik, a melynek javitására Felméri hatását nemcsak reméljük, de kimaradhatatlannak tartjuk, — a mely azonban — mind e mellett is — utilitaris irányzatában még veszély nélkül fokozódhatik.

KOZMA FERENCZ.

MÉG EGYSZER BOGÁTHI FAZAKAS MIKLÓSRÓL.

(Észrevételek a „Szombatosok Története“ czimü könyvre.)

I.

Dr. Kohn Sámuel, a budapesti szabadelvü izraelita hitközség népszerü magyar hitszónoka nagy szolgálatot tett a magyar egyháztörténetnek a Szombatosok Tőrténete rendszeres megirásával. Művéből látszik, mennyi anyag volt már nyilvánosságra hozva, s mennyi rejlik még a közlevéltárakban, a miket azonban szerző — a mennyiben hozzá juthatott — fölkeresett s használt. Szerző a magyar irodalmi nyelvben oly járatos, mint bármely írónk; csak könyve czimében van egy kis botlás: „A „Szombatosok Történetük, Dogmatikájuk és irodalmuk“ — e helyett: Története, Dogmatikája és irodalma, s még itt-ott kevés tollhiba inkább, mint szabály elleni vétség. A magyar nemzet gondolkodásmódjába s politikai érzületvilágába csaknem egészen bele találja magát író; kényes tárgyu könyve irásában annyira óvatos és kimélő, hogy e tapintatát méltányolnunk kell. Csak itt-ott van bizonyitás helyett következtetés, elv helyett föltevés, s a könyv végén feledve a magyar iró nemzeti álláspontja.

A szombatosok sectájáról eddig tudtunk tragikus és mosolyt keltő eseményeket, ismertük énekeiket s nehány hitczikköket, Eőssy Andrást és Péchi Simont, üldöztetésöket a XVI—XVII. században, s az unitáriusokkal egybeköttetésöket stb. Dr. Kohn rendszeres történetöket adja, tehát viszontagságaikat, hittanaikat, irodalmukat; nyomozza eredetöket, annak okát, fejlődésöket s aláhanyatlásukat; könyvében a szombatosság világos és érdeklő képe tünik az olvasó elé.

Ezek általános benyomásaim; történetirói modorára és felfogására, bizonyitékai, következtetései és itéletei értékére következő észrevételeim vannak:

Először a zsidó és zsidózó vagy szombatos (judaizans sabbatharius) szók XVI—XVII. századi politikai jelentését az unitá-

riusokra vonatkozólag — bár teljes jóakarattal ir róluk — nem fogta fel szerző azon kori igaz értelmében. Az akkori magyar történet, a politikai élet és társadalom más meghatározását mutatja ennek.

A zsidó azon jogtalan s a keresztényektől átalában utált faj volt, melyet a társadalom megvetett, melyet üldözni, büntetni, kiírtani lehetett, mint az ariánust, eretneket, sacramentáriust és lutheránust, protestáns országokban a pápistát, jezsuitát stb. akár megégetni. Lutherani corburantur, II. Lajos alatti törvény. Megégetett ariánust és eretneket eleget jegyzett föl a történelem.

A zsidózó és szombatos vallásu is ily üldözött volt; megfogni, bebörtönözni, kifosztani, törvény adott jogot a fiskusnak és fejedelemnek, s oka a katholikus vallástól eltérő hitnézet volt, melyet mint államvallást védett a törvény és kormány. Minden nemzet szabad gondolkozói, a kik a katholikus szentháromsági tannal, Erdélyben a reformált hitü fejedelmek idejében az orthodox reformált hittel ellenkező, főleg pedig ha unitárius nézeteket vallottak s hirdettek, zsidó, zsidózó, szombatos nevet kaptak, ilyeneknek kiáltattak ki, azért, hogy a közvádló és fejedelem büntető keze elérhesse, meggyőződésöket elfojthassák, őket ártalmatlanokká tehessék. Ezért itélték el a XV században Huss Jánost, a XVI. században Servetust; ezért vetették Dávid Ferenczet, mint zsidóságra hajlót, börtönre, követői közűl Csiszár István kolozsvári senatort, azért, hogy azt mondotta, hogy a szentháromságot a nicaeai és constánczi zsinat találta fel, mint Istenkáromlót nyilvános helyen botoztatták meg, s Toroczkai Jánost Krisztus keresztje elleni káromló szavaiért Déésen czigányokkal kővel verették agyon. Ezért égették meg mint unitárius tanok hirdetőjét, Palaeologus Jakabot, Dávid Ferencz elvrokonát és kolozsvári tanárt, ezért ölette meg Alvinczi György magyar alföldi unitárius papot Veresmarty Illés herczeg-szöllősi reformált püspök.

Nem volt szombatos és zsidózó Dávid Ferencz és Alvinczi György, nem Palaeologus Jakab, nem akarták eltörölni az új szövetséget s visszaállítani Mózes törvényei uralmát és a zsidó hit szertartását, nem körülmetélkedtek, nem ünnepelték a szombatot, nem akarták Krisztust megtagadni s Mózest állitni helyére, csak Istenségét nem ismerték el, ez volt bűnök, a Szentháromságot tagadták, ezért kiáltottak ki zsidózóknak! A római katholicismusnak és polgári hatalomnak csak jogczim és ürügy kellett elvesztésökre, s ama vészteljes két szó; „zsidózó, szombatos“ átadta őket az önkénynek és gyűlöletnek, s ők vallásos meggyőződésök vértanuivá

lettek, mint megöletett, megégettetett az első keresztény században ariánusnak s photiniánusnak gúnyolt sok szabad gondolkozásu, s a reformátio első korában sok lutheránus és sacramentárius.

A kálvinhitü orthodoxia mondatta Kemény Jánossal is, hogy Mikó Ferencz, a nagy hirnevü unitárius mecenas zsidó és athaeista; mert Dávid Ferencz álláspontján maradt meg rendithetlenül; ezért támadt zsidó és szombatos hire Balassy Ferencz udvarhelyszéki főkirálybírónak, mert ő és a hasonlóul gondolkozó unitárius főemberek hatalmas urak voltak, tiszta unitárius hitökről bátran vallást tettek, házuknál, kastélyaikban Dávid Ferencz hitét valló prédikátorokat tartottak, szintugy, mint a Báthoriak, Gyulafyak és Kornisok a legnagyobb Kálvin-világban is csak katholikus és jezsuita papokat hivtak udvaraikba, s a Krisztus-imádás tanát rájuk kényszeriteni a fejedelmek sem birták. Dávid Ferencz elitéltetésekor, mellette tüntetőleg hagyták ott a fejedelmi itélőszék gyüléstermét a nemesség és főbb unitáriusok, a mi a fejedelmet gondolkodóba ejtvén, az itéletet egy nappal elhalasztotta, s csak azután, a jezsuiták türelmetlen ösztökélésére és biztatására mondatott ki az, ugy, hogy a fejedelmi palotát erős kék és veres darabont csapatok vették körül, őrködve a köznyugalom felett.

Korlátolt elmék, lelki sötétben élő lelkek voltak ama gyászos időben azok — minők ma is vannak — a kik az unitáriusokat szabadabb hitelveikért nem tartották keresztényeknek, s azt hiresztelték róluk, hogy zsidóságra tértek át, a kereszténység ellenei közé sorakoztak, méltók a halálra. Hitbeli meggyőződésök hozta rájuk veszedelmöket.

Dr. Kohn világos látása itt tévedett nagyot, rokonszenves jóakarata és igazságérzete — a mi pedig egész müvén átvonul — az unitáriusok zsidósága, zsidózása és szombatos volta megitélésében magát nem érvényesitette, a hatalom és uralkodó vallások üldözési puszta jelszavára nagyobb sulyt fektetett, mint a dolog belső igazságára; faja és vallása irányában levő elfogultsága miatt — a mit pedig kerülni kivánt — igen ruganyos és terjedékeny értelmet adott a zsidó és szombatos elnevezésnek, a mi vádaskodás volt inkább, mint valóság, keresett ok és szin, szilárd, de más hitbeli meggyőződésü férfiaknak törbeejtésére és kifosztására. E ruganyosság és hibás felfogás a büntetésre minősitő szók értelmezésében vihette arra a téves itéletre a Szombatosok tudós történetiróját, hogy az 1638-ki déési szombatos üldöző törvényszék tartásakor Erdélyben a szombatosok számát 15—20,000-re tehetőnek irta. (204. l.) Én nem

állitom — mint dr. Kohn sokszor teszi — hogy ennek alig fele lehetett, de az akkori dolgok és történetek ismeretéből következtethetőnek hiszem; felét bizonyára szabad unitárius meggyőződéseért bélyegezték meg ellenségeik zsidózó és szombatos elnevezéssel. Ebben dr. Kohn nem gyakorolta kellő szigorral a történetiró kritikai tisztét. Kálvin üldözési szelleme nyilvánúlt itt inkább, mintsem oly nagyszámu unitárius zsidó vallásra térésének bebizonyitott ténye Medgyesi Pál, Rákóczi fejedelem udvari papja és Gelei Katona István; később reformált püspök theologusi gyülölete az unitárius Beke Dániel püspök ellen, mintsem a kereszténység nagy érdekének féltése.

Azt sem tartom igazoltnak, hogy Borsos Tamás és Balassy Ferencz 1615 körül szombatosok lettek volna, mint dr. Kohn állítja. Borsos ellen az 1595-n Szinán basához irt maros-vásárhelyi levelet hozva fel, a mi 20 év előtt történt, háborus időben, a mikor az élet megtartása minden más érdeket háttérbe szorit. De ha ő ily sok idő mulva is, mint nem keresztény, a szombatot tartja, vajjon lehetett volna az erős orthodox reformált hitü Bethlen Gábornak éveken át fontos állami küldetésekben s a portán is követe? Hihető-e az, hogy ha ő titkon szombatos volt is, külsőképpen — mint dr. Kohn állítja, — oly igen buzgolkodott volna, s ha igen, a fejedelem, a ki maga hozta 1618-ban a szombatosokat üldöző első törvényt,[1]) vajjon türte volna-e azt, s bizalmát ily eretnekekben helyezte volna? Credat Judaeus, Apella. Én nem látom hihetőnek.

Balassyról szintén egy br. Orbán Balázs Székelyföld Leírása czimü müvéből vett néphagyománynyal s nehány levéllel akarja dr. Kohn a zsidóságot és szombatosságot bebizonyitni. De néphagyományra történeti tényt alapitni nem engedi a történelmi kritika. A nép hajlandó saját balvéleményét megtörténtnek, igazságnak adni ki, de ezt elfogadnunk nem szabad. A másik bizonyiték, hogy ő Péchit atyjának, ez őt fiának nevezte, még kevesebb sulyú. Ebből hitközösséget következtetni szintén nem lehet. Azon korban köz szokás volt főurak és fejedelmek közt, hogy egymást rokonszenvök s barátságuk bensősége jeléül igy szólitották meg. Ez sem elég Balassy szombatosságának igazolására, a mi alább kétségtelen adatokkal lesz kimutatva. Hátrább látni fogja a tisztelt szerző ur, hogy Bogáthi az öreg Karádival folyó polemiájában azt irja magáról, hogy annak éles irására ő fiuhoz illő tisztességgel válaszolt, a mi azt teszi, hogy őt atyjának nézte, s vele szemben szintén élesen irni megengedhető-

---

[1]) A Szombatosok stb. 85. l.

nek nem tartotta. Vajjon ezért Kárádi Pál is szombatos volt? ! Nem egyeztethető e tényekkel szerzőnek azon előadása, midőn a szombatosság kezdetét 1588-ra teszi, s alapitója Eössy András mellé első ügytársul Bogáthi F. Miklóst és Péchi Simont, a hirneves tudóst és államférfit adja, (47. l.) a kik hihetlen rövid idő alatt megteremtették e korszakbeli szombatos-irodalmat, melynek az új hitfelekezet köszönte szervezését, valamint vallásos gyakorlatának egyöntetüségét. Ezek — irja szerző — a maguk felfogása szerint átdolgozták a zsoltárokat, átvették egyszerüen, vagy vallásos nézeteikhez módositották az unitárius énekeket, (más helyen tagadja ezt szerző,) versbe szedték a zsidó imakönyvek nehány darabját, s az ó szövetség több más költői részét; de irtak is hymnuszokat, valamint az összes vallási életet felkaroló eredeti énekeket is, és nem sokára önérzettel mondhatták el:

Im vallásunk minden részéről énekeket irtunk,
Külön magának minden dologról rend szerint egy végbe. (47. l.)

E bőv részleteket — mond szerző — nem sokára összeállitotta egy rendező kéz, valószinüleg az Eőssyé, ês a szombatosságnak már 1600 körül volt önálló teljes Énekeskönyve, melyet később új énekekkel pótoltak meg. stb. (48. l.)

Szerző szerint Bogáthi még a szombatosságnak 1588. Eössy által megalapitása előtt s azután is szombatos énekek készitésével, zsoltárok forditásával, unitárius énekek módositásával, (tehát mégis voltak módositott énekek) zsidó imakönyvek, s az ó-szövetségi költőibb részek versbe foglalásával foglalkozott. Igy jött létre (1600 körül) az eredeti régi (érti a J a n c s ó-C o d e x-et) Szombatos Énekeskönyv. (48. l.)

Elősorolván dr. Kohn az Akadémiában és a kolozsvári unitárius főtanodában levő I. számu (J a n c s ó-C o d e x) Lugossy által s a Kriza és e czikk irója által ismertetett II. III. számu szombatos kéziratokat (C o d e x e k e t), megjegyzését igy végzi: E három kézirat, mely egymást kiegésziti, tartalmazza a régi Szombatos Énekeskönyvnek vagy helyesebben az e korszakbeli szombatosi vallásos költészetnek összes énekkészletét. (50 l.)

Mindezekre én csak annyit jegyzek meg, hogy Péchi 1588—1597 körül még mint ifju külföldön utazott és tanult, az előtt itthon tanitott és gyermekeket nevelt, vallás alapitásról tehát nem gondolkozott. Bogáthi ez időben kolozsvári unitárius magyar prédikátor volt s szintén egyébbel foglalatoskodott, 1592-ben pedig már meg volt halva, a mint hátrább ki lesz mutatva; szervezőnek, ének-készlet gyüjtőnek és rendezőnek tehát ez időben egyedül Eőssy marad fenn, s az ő szom-

batosi vallás-alapitó munkájának folytatója és gyarapitója Péchi lett, de csak a XVII. század II. III-ik tizedében, Bogáthinak szombatos vallásalapitási törekvést és érdemeket tulajdonítni sem akkor, sem elébb vagy utóbb egyáltalában nem lehet.

De Bogáthi zsoltár-forditását igazolja a kolozsvári unitárius főtanoda könyvtárában levő, épen általam ismertetett 1604-ki példány — mondhatja valaki — a mit én életiratában a Ker. Magvető XV. köt. 165 lapján Bogáthi unitárius zsoltárénekének, a 169. lapon unitárius zsoltárkönyvnek állitottam, melylyel az Akadémia Jancsó-féle példányába egybe volt kötve egy Szombatos Hymnusz-könyv, egybehasonlitván a kettőt, a 244. lapon ismételtem: „hogy a Lugossy által Péchinek tulajdonított énekek nem övéi, hanem Bogáthi F. Miklóséi, tehát nem szombatosi, hanem unitárius énekek“: végre a 251. lapon: „Bogáthit határozottan unitáriusnak irtam. Való, e zsoltárok léteznek, de szerintem nem szombatosok, hanem unitárius zsoltárok.“

Dr. Kohn tagadja ezt, s műve 141. lapján azt irta: hogy ép azon adatok, melyeket Bogáthi a Balassy Ferencznek ajánlott kézirati müvében maga hagyott fenn magáról, azt mutatják, hogy a ma könyv irója szombatos volt, tovább ismét: de mind ennél világosabban, mondhatni félreérthetetlenül tanuskodik Bogáthi szombatossága mellett zsoltár-forditása: nemkülönben müve 149. lapján azt irja: Bogáthi minden zsoltár végén, néha kezdetén elmondja: ki irta? mily alkalomból s mi czélra? Értelmezéseinél mindig zsidó szempontból indul ki, és a zsidó hagyományt követi, leggyakrabban zsidó biblia-magyarázókat: Dávid Kimchit, Salamon Jiczchakit, Ibn Ezrát, kiknek nézeteit, a mennyire a magyar nyelvben lehetséges, néha szó szerint ismétli; tovább a 146. lapon irja: Bogáthi egytől-egyig a zsidó nép régi történetéből — a mint ő mondja — „az időkbeli históriák értelme szerint“ magyarázza azokat: midőn az egyes zsoltárok tartalmát és czélját meghatározza, egészen a zsidó exegesisnek, kivált Kimchinek befolyása alatt áll, s a keresztény felfogás ellenére, sehol sem akar vonatkozást tenni Jézusra, s az általa alapitott egyházra; ismét tovább a 147. lapon azt irja: Bogáthi semmit nem vonatkoztat Jézusra, hanem a Messiásra, vagy Krisztusra, de ekkor sem Jézust vagy a kereszténységet érti alatta, nem tulajdon nevet, hanem fogalmat, felkentet ért; végre Bogáthi mindenütt dicséri a zsidókat, s azt a zsoltáraiból kiszakitott egyes mondatokkal igazolja. Igy az L-ik Zsoltár 7. verséből kiszakitja ezt:

Én sajátim, szentim, fiaim, ti zsidók! (149. l.)

a XVIII-ik zsoltárból:

Gondolom, hogy végre minden népek igy zsidóvá lesznek. (150.l.)

a XIX-ik „ Isten törvényét csak Izrael tudja, mert azt csak ő hallotta. (150 l.)

a XXXIII-ik „ Drága nép és boldog tehát a zsidó nép,
„ Hogy neki Istene oly mennybeli Felség. (149. l.)

a XX-ík „ De pogányok hitünkre nem csak térnek,
„ Fiokat is zsidó hiten nevelnek,
„ Firól-fira im majd mind zsidók lesznek,
„ Mert hiszik, hogy zsidók mind istenesek. (150. l.)

Mindez világosan bizonyitja — irja dr. Kohn — hogy Bogáthi zsoltárai mindenütt szombatos nézeteket és tanokat juttatnak érvényre, s hogy olyan határozott és erős zsidó szellem nyilatkozik bennök, a minő nincs zsidó forditóknál is, (151. lap.) s azon oknál fogva, hogy Bogáthi mindenütt a zsidó biblia-magyarázók után indult, egyes helyeknek zsidózó értelemben módósitásáról szó sem lehet (153. l.)

Ezek alapján irja szerző, hogy Bogáthinak épen zsoltárai tartalmából győződött meg, hogy az nem unitárius szellemben irt munka s hogy szerzője szombatos, ennélfogva őt a szombatosság számára reclámálja. (Előszó IV.)

Dr. Kohn e felfogására és bizonyitékaira ezek ellenészrevételeim.

Először a tisztelt szerző ügyvéd is, biró is egy személyben nem lehet; véleményt mondottam én, mondott ő, itélni a közönség és szakembereknek van joga, miután állitásainkat és bizonyitásainkat megbirálták, s az enyémet, vagy a dr. ur véleményét találták igaznak. Ezt be kell várnunk mindketten. A reclámálás — szerény nézetem szerint — azon kivül, hogy a finomabb irói érzéket sértheti, el is van hirtelenkedve.

Másodszor az érvekről szólok. Dr. Kohn azt irja a 142-ik lapon, hogy már az, hogy Bogáthi Kárádi Pál püspök megyéjében, az Alföldre menekült, gyanitatja, hogy ő szombatos lett, hisz az első szombatosok mind az elitélt Dávid Ferencz hiveiből kerültek ki . . . . Ez ama hamis okoskodási módot juttatja eszembe, melyet én még a Rhetorikában tanultam félszázad előttt: baculus in angulo, ergo pluit. Egy brassói krónika is azt mondja Dávidról, hogy ő Sacra-

mentáriusból Ariánus. Ariánusból zsidó lett.[1]) Szántó István jezsuita pedig ugy nyilatkozott róla, hogy ha ő életben marad, az volt szándéka, hogy behozza a zsidóságot s a körülmetélkedést, és elvesse az egész új szövetséget. (33. l.) Ezek szerint Dávid F. zsidózó és szombatos volt. Ezek azonban csak alaptalan vádak, s bebizonyitatlan állitások, melyekre igaz itéletet alapitni nem lehet. Dávid F. és Bogáthi zsidósága kérdése, e czikk elején ki van fejtve. Sajnálnám, ha dr. Kohn igazságoknak tekintené a szász krónikás és jezsuita bizonyitatlan állitásait.

Az is mutatja — folytatja szerző — Bogáthi szombatosságát, hogy ő annyira túlment Dávid Ferencz tanain, hogy Kárádi is megneheztelt rá érette. (142 l.) Nem a szombatosságért volt e neheztelés, s nem a Mennyei Jelenésekről állitólag szombatos szellemben irt müveért — a mi bizonyitatlanul van állitva — de az opportunista püspöki többséghez hajlásáért. Ezért volt — a mint ezt Uzoni F. István kézirati egyháztörténetében minden kételyt kizárólag bebizonyitja — mérges polemiája Kárádinak Ovári Benedek simándi prédikátorral, Bogáthi Miklóssal és Basilius Istvánnal[2]), a minek az lett következménye, hogy Bogáthi később, elvi szigorát enyhitve, épen a püspök eklézsiájában, Kolozsváratt unitárius magyar prédikátorrá lett.

Szerző Bogáthi szombatosságát a Balassy udvarában való papi szolgálatával is igyekszik igazolni, de azon érvei, hogy e főur szombatos lett volna, a kritikát nem állják ki. Szent-Demeteren Uzoni F. István történeti műve szerint nem volt szombatos templom, de volt az egész XVI—XVII-dik században virágzó unitárius egyház és templom. Hogy a M e n n y e i J e l e n é s e k r ő l irt nagy művét a szombatosokért irta volna, a kiknek isteni tiszteletök prédikáczióval volt összekötve, de azoknak nem voltak tanult papjaik, ez puszta föltevés és bizonyitatlan állitás. Az unitáriusok is predikáczióval tartják isteni tiszteletöket. Hogy ama kifejezés alatt (143. l.): hogy az Apocalypsisről irt művét az **i s t e n e s s z e n t e k n e k s t a n u l ó k n a k** hasznára irta, szombatosokat értett volna Bogáthi, a kik hymnuszaikban i s t e n e s s z e n t e k n e k nevezték magukat s kiknek Énekeskönyve Isten sereginek épületéért iratott — ez állitás is téves föltevés. Az unitáriusok az előtt, mikor még az országos törvény oltalmát nem nyerték volt meg, szintén igy nevezték magukat, részint a nép rokonszenve megnyerése,

---

[1]) T r a u s c h, J o s e p h u s. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, sat. I. köt. 71. l.

[2]) S t e p h. F. U z o n i. Histor. Eccl. Unitariorum stb. Tom. I. Volum I. 262—64. 266—276 ll.

részint vallásuk isteni voltának jelzése végett; s oka az volt, mert a létező vallások nevét nem használhatták, mert azoktól már elváltak volt, az unitárius nevet szintén nem, mert azt a törvény még nem adta volt meg, ezért kellett magukat istenes szentek, Isten seregi néven nevezni, a mi más vallások jogát nem sértette. Téves szerző azon állitása is, hogy Bogáthi szombatosságát e szava is elárulja: egy esztendeig munkálkodtam a Jézus Krisztus historiájában, a kit új frigy könyvének hivnak. Ő maga tehát — jegyzi meg szerző — csak historiát lát az evangeliumokban, melyeknek nem adja a szokásos új frigy nevet, a melyen hivják. Ez pedig szombatos nézet . . . Szerző itt is igen tévesen itél. Az unitáriusok az evangeliumot Ujszövetségnek tartják s nevezik, s a mint az Ó-Testamentomból Mózes II-ik könyve XX-ik része 2—17. verséből fölvették imáik közé a Tizparancsolatot[1]) azért, mert az Isteneszme egységét s a képek és szentek imádása tilalmát abban látták leghathatósabban kifejezve: szintúgy Máthé evangeliuma VI.része 9–13. verséből fölvették, még pedig imáik közt a legelső helyre téve a Jézus által tanitott Miatyánkot[2]), mint a mire Jézus maga útasitotta tanitványait, s a mi az unitárius vallás egyszerüségével összhangzásban van. A négy evangelista irásának Jézus életére tartozó

[1]) 1. parancsolat. 2. vers: Én vagyok a te Urad, Istened stb. 3. vers: Ne legyenek tenéked én előttem idegen Isteneid.

2. parancsolat. 4. vers: Ne csinálj te magadnak faragott képet, se semminemü hasonlatosságot stb. 6. vers: Azokat se ne imádjátok, se ne tiszteljétek, mert én vagyok az Ur, erős boszuálló Isten stb. 6. vers: És irgalmasságot cselekszem azokkal, a kik engemet szeretnek s az én parancsolatimat megtartják.

3. parancsolat. 7. vers: A te Urad, Istened nevét hijában fel ne vegyed, mert nem hagyja az Ur erős büntetés nélkül stb.

4. parancsolat. 8. vers: Megemlékezzél a szombat napról, hogy azt megszenteljed s.a.t. 9. vers: Hat napokon munkálkodjál stb. 10. vers: Hetedik napon a te Uradnak, Istenednek szombatja vagyon, ne tégy akkor semmi dolgot, se te magad stb. 11. vers: Mert 6 napon teremté az Ur a menynyet, földet stb. és megnyugovék az Ur és megáldá a szombat napot és megszentelé azt.

5. parancsolat. Tiszteljed a te Atyádat, Istenedet stb., hogy hosszu életü légy e földön stb.

6. parancsolat. Ne ölj. 7. parancsolat. Ne paráználkodjál. 8. parancsolat. Ne lopj.

9. parancsolat. Ne mondj felebarátod ellen hamis tanubizonyságot.

10. parancsolat. Ne kivánd a te felebarátodnak házát, házas társát, se szolgáját, se szolgáló leányát, se ökrét, se szamarát, valamelyek az ő kapuin belől vannak.

[2]) Máté evangéliuma 9. verse: Ti azért ne lármásan, dicsekedve,

részét az unitáriusok azért méltatják különös figyelemre, mert embervoltát abból tudták legmeggyőzőbben bizonyitni. Historiai könyveknek azért nevezték a négy evangélista irását, mert azokban van megirva Jézus élete s működésének története. Ebből szombatosságot következtetni nem lehet. Itt szombatos nézet nem forog fenn. Ez unitárius álláspont. Dr. Kohn több joggal nevezhetné a mai unitáriusokat szombatosoknak, mereven ragaszkodva a betühöz, — a mi megöl — mert, a mint az előbbi lapon idézém, mi a Tizparancsolatban rendelt szombat megtartását és ünneplését ma is megtanuljuk s gyermekeinknek is megtanitjuk; de a pap és tanár tanitásközben megmagyarázza, hogy reformált keresztény felfogás szerint őseink a szombat helyett a vasárnapot rendelték megünneplendőnek, s mi, bár a bibliai parancsolat szombatra szól, alatta a vasárnapot értjük s tartjuk meg. Szombatosok vagyunk-e azért? Nem.

Az is nagy tévedés szerzőtől, hogy a Balassy Ferenczhez irt ajánló levél e befejező része: „Nemes vitézlő Balassy Ferencz, Udvarhelyszék főkirálybirájának, az új Jeruzsálemben nemes örökséget s részt kiván Istentől. Bogáthi F. Miklós“ -- szombatos üdvkivánat lenne. (144. l.) Ez a Dávid Ferencz értelme szerint reformált unitárius hitre s megújitott unitárius egyházra is vonatkozik, a mit az első évtizedbeli unitárius papok és irók prédikáczióikban, kézirati és nyomtatott munkáikban széltében használtak. E chiliastikus felfogásból — a mi bizonyitva egyébiránt sincs — Bogáthi szombatosságát következtetni helyesen nem lehet.

Azon bizonyitékokra nézve, a miket dr. Kohn Bogáthi zsoltárforditásainak szelleméből következtet, s a miket az általa forrásul használt héber bibliamagyarázók: Kimchi és Rasi és mások műveiből való kölcsönzésről előad — mint nem hebraeista — nyelvészeti és exegetikai szempontból nem nyilatkozhatom, csak nehány általános elvi megjegyzésem van, a mit meg kell tennem. Egyik az, hogy egész szövegekből kiragadott csonka mondatokkal való bizonyitást

---

az utczák szögleteire kiállva, ne csak beszéd stb. de igy imádkozzatok: Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved.

10. vers: Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, mint mennyben, ugy itt e földön is.

11. vers: A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.

12. vers: És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik mi ellenünk vétkeztek.

13. vers: És ne vigy minket a kisértetbe, de szabadits meg a gonosztól. Mert tiéd az ország, a hatalom és dicsőség, mindörökké. Ámen.

helyesnek s meggyőzőnek nem tartok. Ugyanazon mondatnak egészen más az értelme egy egészet képező versben és zsoltárban, s más abból kivéve, külön állitva oda az olvasó elé. Másik: a tudományban általánosan elfogadott elv, hogy a forditónak és feldolgozónak eredetijéhez kell magát tartani s főleg a szellemet hiven kell kifejezni igyekezni. Ha Bogáthi Kimchi és társai művét használta forrásul — mint szerző állitja — szükségképen hozzájok kellett magát szabnia, s gondolatmenetöket és irásuk szellemét hiven visszatükröztetni önművében. Szent Dávid zsoltárai többnyire az ő királyi háza és a zsidónép dicsőítése s olykor ostorozása. Bogáthinak el kellett fogadni a zsidódicsőitő eszméket és felfogást; ez nem az ő subjectivitásában leli magyarázatát, de forrásaiban; helyeslést érdemel, nem gáncsot. Harmadik: a Jézus helyett Krisztus (fölkent, messiás, megváltó) szó használásából való következtetések. Ez, egészen Dávid Ferencz álláspontu unitárius felfogás vonatkozik az ember-Jézusnak királyi, főpapi és prófétai tisztére, s hogy Bogáthi, mint Dávid Ferencz egyik hive, inkább felkent királyt, Krisztust és messiást használt, a mi ember-voltát mutatta, mint Jézust, a kit ellenfeleik Istenné akartak tenni, ez az unitárius hitfelfogás természetéből következett, s nem szombatosságból. Ebből szombatosságot kimagyarázni akarni nagy tévedés. Szent Dávid zsoltárain végig vonul amaz eszme, hogy Isten az ő házában a királyságot (Krisztusságot) örökössé teszi, ellenségei ellen védi, s ekkor alatta megerősödik s elterjed a zsidó nép és zsidó vallás, ez lesz úr és parancsoló minden nemzetek felett. Innen a zsidó-cultus Bogáthi zsoltáraiban.

A XVIII-ik zsoltárban ez éneket adja a király ajkára:

Ezen mindenek felett örvendek és téged szeretlek,
Hogy Dávid Krisztusról azt fogadtad, kit nem felejthetek,
Fiam, unokáim, utánam mind Krisztusok (fölkent királyok) lesznek.

Bogáthi Akad. példánya 40. vers, 149. lap.

Az LI-ik zsoltárban:

Érdemlem ugyan, hogy székemből kivess,
Országomat rám támaszszad, megöless;
De ne szégyenits, előbb el ne vess,
És Krisztusi névben engem ne veszess.

Ugyanott 112. l.

Ugyanott tovább:

Azért erősitsd meg Uram székemet,
Végezzem el Sionban szép művemet,
Épitsem az romlott Jerusálemet,
Az Hütnek és az Christusoknak helyet.

U. o. 113. l.

A LXI-ik zsoltárban:

Ne fogasd el napimat, hadd éljek még Uram, király vagyok, hadd éljek,
Maradékim felől, az te Chrisztusodról, had magamról hihessek
Örök királyságra az én székem leszen, ha én itt hosszas leszek.

U. o. 128. l.

A LXXXIX-ik zsoltárban panaszra fakad:

De most úgy látszik, hogy haragodban frigyedet megszegted,
Dávid Krisztusról elfelejtkeztél, mert magvát elvetted,
Ország szép hirét és méltóságát népednek elrontád,
Chrisztusod székét magas polczról hogy porba taszitád.

U. o. 183. l.

A CV-ik zsoltárban haragra gerjedve, igy fenyegetődzik:

Ti bakók! szentimet meg ne bántsátok,
Kivált Krisztusomat (felkent királyimat, messiásimat) nekem hagyjátok.
Én prófétámat ne búsitsátok,
Mert bosszu helyébe többet várjatok. Akad. példány 209. l.

Bogáthi forditói és feldolgozói tisztének tett eleget, müvében Dávid király Krisztusát Jézussal föl nem cserélve, s rá nem vonatkoztatva, a mi eredetijétől eltérés lett volna.

Dr. Kohn föltevéseivel, inductiv okoskodásaival szemben én positiv tényeket sorolok elé, bizonyitásául, hogy Bogáthi elébb Dávid Ferencz hive volt, ezért papi tisztétől eltiltatva, Alföldre menekült, később az erdélyi bevégzett tények előtt meghajlott s a Blandrata és Hunyadi püspök által átalakitott unitárius egyház tagjává lett.

1. Bogáthi 1585-ben maga irja, Balassyhoz intézett ajánlólevelében, hogy a tanitók czirkálása és hamis vád s patvar miatt, a mivel a fejedelmet s tanácsát rá, Trauzner Lukácsra és Jakab (a tanácsi jegyzőkönyvekben: Jacobinus) Bernádra haragitotta vala, Gerendről ő Baranyába szaladott. [1]) Megjegyzem, hogy Trauzner Dávid Ferencz veje volt, aki szólni nem képes ipját 1579-ki elitéltetésekor a fejedelmi törvényszék előtt védte, Jacobinus Bernád

[1]) Ker. Magvető XV. köt. 1880. 6. l.

Kolozsvár egyik tekintélyes polgára, a kit Báthori Zsigmond alatt, ennek védlevelével, 1588. egyháza külföldre küldött a végre, hogy a kolozsvári főiskolához valamely jeles tanitót hivjon meg, [1]) s a kinek fia, Jacobinus János Kolozsvár főjegyzője, majd Báthori Endre és Mihály vajda kancellára, s az 1595-iki havasalföldi erdélyi hadjárat történetirója volt, Bogáthi tehát Dávid Ferencz leghivebbjei közé tartozott, szombatos nem lehetett.

2. Boros György a kolozsvári unitárius főtanoda könyvtárában egy, szerinte 1620—30. között irt Szombatosok Régi Könyve czimü kéziratot talált, azt a Ker. Magvető 1886. évi XXI. kötete 6., 76 és 142. s következő lapjain ismertette, ezen csaknem egykoru Codex irója, elbeszéli, hogy a midőn Dávid Ferencz 1579. elitéltetett s Blandrata és Hunyadi Demeter püspök új unitárius hitvallást állitottak meg, arra a papságot megeskették, s ha nem a szerint prédikáltak, eklézsiájoktól megfosztották: ez eljárást Dávid elleni árulásnak tekintette nehány unitárius pap, ellene felszólalt, s ezért az előbb velök egy hiten levő atyjokfiai ellenök támadván, őket a prédikálástól eltiltották. A Codex szerzője keményen megrója őket, hogy eltértek az igaz hittől s e rövid megjegyzésben ad kifejezést méltatlankodásának: Hiszen ez árulás! E papok pedig voltak — úgymond — Bogáthi Miklós, Erdődi András és többen, a kiket meg is nevez. [2]) Ez is igazolja Bogáthi Dávid-érzelműségét, unitáriusságát s ezért tisztétől megfosztatását. [3])

3. Uzoni F. István unitárius egyháztörténetiró ezeket jegyezte fel Bogáthiról. Ő Dávid F. elitéltetése után tiz theologiai tárgyu müvet irt. I. Az Apostolok leveleiről magyarázatot, II. Az Apocalypsist Paleologus Jakab Commentariusa alapján 52 czikkben magyarázta meg. III. Ugyanabból szent-demeteri papsága alatt, Balássy védője udvarában négy éven át tanuságokat irt. IV. Ezekre Káradi Pál, alföldi unitárius püspök feddő levelet küldvén hozzá, ő is irásban hosszason felelt. V. Káradi másodszor is irt, élesen, de ő fiuhoz illő tisztességgel válaszolt rá. VI. Egy éven át a Jézus Krisztus Történetét fejtegette, az Apostolok irásait hét részre osztotta, melyből hat rész a négy historikus evangelista (Máthé, Márk, Lukács, János) irása töltötte be, honnan bizonyitják, hogy Jézus volt a Messiás. VII. Krisztus jövendöléseit és az

[1]) **Kolozsvár Története. Oklevéltár II. köt. 150. l.**

[2]) Ker. Magvető. XXI. köt. 145—45. ll.

[3]) **Ker. Magvető. XXI. köt. 145. l.**

Apocalypsis magyarázását az istenes szentek és tanulók számára, s minthogy pártfogója, Balássy Ferencz kenyerén és vizén élt ötödfél esztendő óta, neki ajánlotta azt, hogy lássák, ki szárnya alatt nyugodt a pokolidőben, s lássák vallása felőli értelmét is. VIII. a Törvényről irt XX. tételt Gerenden 1582. ápr. 22. IX. A Szent Lélekről XXVIII. tételt. 10. Irt XV. jeles tételt (nem mondva meg, kinek beszédére) a Zsidókhoz irott evangeliumi levél alapján. Válaszuti György pécsi unitárius paphoz, melyek közül 5 tétel tüzetesen Jézusról, az ő Istenhez való viszonyáról szól: méltóságát, uraságát és hatalmát, Mózes és minden próféták, uraságok és angyalok feletti méltóságnak, uraságnak és hatalomnak mondja, s a IV-ik tételben őt bizonyos formában imádandónak állitja, mint a ki a zsidóknak és nem zsidóknak örökös ura és királya. Szószerint idézem a vonatkozó Tételeket Uzoni F. István sokszor emlitett müvéből.

I. Tétel. Jézus, mint Isten fia, nagyobb és több, mint a próféták, angyalok, Mózes, Áron és a Levita nemzetség bármelyik főpapja, több, mint maga Ábrahám. Ha Jézus bizonyos kitüntető okból azok mindenikénél nagyobb, akkor ő bizonyára Istennek fia, most, az volt, és lesz, vagyis az Isten felkentje (Christus) Zsid. I. Rész. 3. 5. 7. vers.

II. Tétel. Jézus nagyobb a prófétáknál, minthogy Isten azok által különböző időben és különböző módon jelentette ki akaratát a zsidóknak, de Jézus által csak egyszer, s akkor mindeneknek, nekünk, a zsidóknak és körülmetélteknek (nobis et vobis preputiatis — irja Bogáthi, mintegy gúnyolva a körülmetélkedés tanát). Zsid. I. R. 1. 13. vers. Itt Bogáthi magát a körülmetélkedő zsidóságtól határozottan megkülönbözteti, tehát zsidó és zsidózó nem lehetett.

III. Tétel. Jézus nagyobb az angyaloknál, mert Istennek ezek felőli akarata az volt, hogy Isten fiainak szolgálatára legyenek, Jézust pedig az ő felkentjévé, Krisztusává tette, mely a legnagyobb méltóság, és urává tette a zsidóknak, a többi nemzeteknek, maguknak az angyaloknak, az az, minden ő fiainak — a kiknek három rendje van — fejévé, az ő Isten parancsának és erejének s akaratának teljesitésében való oly nagy buzgóságáért, hogy azért meghalni nem rettegett, csakhogy Isten akarata örökre megálljon, a miért az Isten őt imádtatni és bizonyos módon és formában tiszteltetni parancsolta, mint zsidók és nem-zsidók királyát. Zsid. I. R 4. 5. 7. vers.

Ime — mondja Uzoni — ebből látjuk Bogáthinak a harmadnyár előtt akarata ellen elfogadott hitvallását Jézusról, a ki Isten minden más fiánál nagyobb, és az Atya megparancsolta, hogy őt mások imádják és bizonyos módon (bizonyos isteni tisztelettel) tiszteljék.

A többi Tételek is mind Bogáthi unitárius-voltát igazolják.

IV. Tétel. Jézus nagyobb, mint Mózes.

V. Tétel. Jézus nagyobb, mint Áron.

VI. Tétel. Jézus nagyobb, mint minden Lévi-nemzetségbeli pap.

VII. Tétel. Jézus nagyobb, mint Ábrahám.

VIII. Tétel. Jézus halála nem csak hogy semmit le nem vont az ő tiszteletéből, de azt inkább növelte. Bogáthi igy fejezi be irását: Ezeket irtam Válaszúti György kedves hitrokonom és különös jó barátom kedveért Pécsen, 1582. jun. 22-én. [1])

Van még Uzoni szerint Bogáthinak 1582—83. Pécsen készült kézirati müvei közt az 5. számu, melynek 129. lapján e kérdés van fölirva: Vajjon a Szent Irásnak a Krisztus imádásáról és tiszteletéről szóló szavai és példái csak az ő polgári imádásáról és tiszteletéről értendők-e? tehát külsőleg Jézus nevére térdet kell-e hajtanunk? vagy a lelki imádás is értendő? Erre ő ezt feleli: „Látható embereken s azon lelkeken kivül, a kik bizonyos alakban Istent képviselve tünnek fel az emberek előtt, és az Atya Istenen kivül semmit sem kell tisztelni és imádni.“

11-dik müve: Szent Dávid zsoltárának forditása, melyek az időbeli historiák értelme szerint különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetének hasznára és lelkiépületére formáltattak és forditattak Bogáthi Fazakas Miklóstól. [2])

Minthogy az épen imént elősoroltak szerint, Bogáthi az egész Új-szövetségre magyarázatokat irt, ez mutatja, hogy azt nem tartotta pusztán históriának, s nem csekélyebb fontosságunak, mint az ó-szövetségi irásokat; nem is tartotta Jánost és evangeliumát Mózesnél és az ó-szövetségnél kevésbbé Isten kijelentésének; XVI. tétele pedig Jézusban való keresztény hitét s unitáriusságát minden kételyen felül emeli.

4. Dr. Kohn véleményével szemben megemlitem Kriza János néhai tudós unitárius püspök nézetét, a ki tagadja Bogáthi szomba-

[1]) Historia Ecclesiast. Vol. 1. Lib. I. Cap. VII. 263. l. Vesd össze Ker. Magvető. XV. köt. 8. l. levő közlésekkel.

[2]) Historia Ecclesiast. Vol. 1. Lib. I. Cap. VIII. 341—42. ll.

tosságát; énekei — úgymond — nem viselték magukon inkább a szombatosság jellegét, mint a Szenczi Molnár Albertté, Heltaié vagy Thordai Jánosé. Ily értelemben Szent Dávid és az egész ó-testamentum szombatos... Bogáthi — mondja Kriza — Dávid érzelmü volt, szombatos nem lehetett, mert a zsidózás visszamenés, őt pedig irásai az előhaladás hívének mutatják. A szombatos secta szilárd megalapitása jegyzi meg Kriza püspök — Péchi müve s későbbi korbeli tény, mint Bogáthi zsoltárforditása. [1])

5. Végre Bogáthi unitáriussága mellett felhozok még két positiv tényt, egyik: hogy ő 1586. a thordai unitárius középtanodában az ifjuságot tanitotta, tehát Rector volt, mert ez időben csak ez állás volt szervezve s szűkösen fizetve. [2]) Ezt ő maga irja Mátyás királyról irt müve verses előszavában. [3]) Ez évben szintén Sós-Thordán gondolta ki fia elvesztésén keseregve Jób könyvéről irt magyarázatát, [4]) s 1584. itt dolgozta az Énekek Énekéről irt müvét. [5]) Tiz évvel korábban 1576 és 1577-ben is irt szintén Thordán 3 verses költeményt, de nem mondja meg, mely minőségben volt Thordának lakósa? [6]) akkor is Rector volt-e vagy más tisztben járt? előszavaiból nem tünik ki, s az emlékek nem szólnak róla. De ha e két évközben csak néhány évig volt is Rector, az hihetetlenné teszi, hogy szombatos és zsidó lett volna. A folytonos támadásnak kitett unitáriusság ezt meg nem engedte volna. A mint a gerendi papságból a fejedelem emberei felczirkálták s menekülésre kényszeritették: ugy még kevesebbé engedték volna meg azt, hogy egy gymnasiumnak zsidózó, szombatos igazgatója legyen.

A másik meggyőző bizonyiték kolozsvári unitárius magyar prédikátorsága 1588—1592. között. Képzelhető-e, hogy Hunyadi Demeter püspök, a kinek csak elvi sulyos engedmények árán sikerült az unitárius egyház fennmaradásának biztositása, a zsidózó és szombatos Bogáthit saját körében, püspöki eklézsiájában megtürje? Hisz ez koczkáztatása lett volna a törvény védelmének. A fejedelem czirkálói kétségen kivül hamar kipuhatólják Bogáthi-zsidózását, s feljelentvén, őt állásáról azonnal elmozditották volna. Sőt czirkálásra sem volt szükség, csak Zsoltárait kelle bemutatni a fejedelemnek, ha azok szombatos szellemüek lettek volna, s rögtön elkergetik vagy elzárják

[1]) Ker. Magvető. XV. évfolyam. 163. l.
[2]) „ „ „ „ 356—47. ll.
[3]) „ „ „ „ 248. l.
[4]) „ „ „ „ 249. l.
[5]) „ „ „ „ 247. 249. ll.
[6]) „ „ „ „ 9. 10. ll.

őt, hogy veszélyes újitást magában foglaló tanaival a kolozsvári unitárius nagy eklézsiát meg ne tántoritsa. De egyik sem történt, sőt Bogáthi békében hirdette négy éven át a kénytelen elfogadott, módositott unitárius hitelveket, s egyházától meggyászoltatva halt el püspökével egy évben — 1592-ben. [1])

Dr. Kohnnak Kimchi s más zsidó biblia magyarázók müveiből vett s Bogáthinak és Zsoltárainak szombatosságát igazolni kivánó érveivel én az új szövetségről s Jézus Istenhez való viszonyáról irt tiz kézirati müvét állitom szembe; más állitásaival, föltevéseivel és inductiv okoskodásaival pedig kolozsvári prédikátorsága s thordai tanitósága tényét, s az olvasókra és szakértőkre bizom annak elhatározását: én akarom-e okvetlen unitáriusnak látni Bogáthit és Zsoltárforditását, vagy dr. Kohn szombatosnak és zsidónak mindkettőt? Bogáthi irodalmi s egyházi müködése egész körében más és több szombatossági bebizonyitott jel és jellemvonás ki nem tünik, mint a miket dr. Kohn Zsoltárforditásából kiolvas, kihüvelyez és kikövetkeztet; de ezt kritikai erővel birónak el nem lehet fogadni részint azokért, a miket a forditások természetéről s a forditók és utándolgozók eredetiek iránti kötelességéről fennebb eléadtam, részint pedig azért, mert Bogáthi fennlevő Zsoltárforditása nem az eredeti, nem tudjuk: mit irt ő? s mi abból szombatosi interpolatio, bővités vagy átalakitás?

E korszak szombatos irodalmában feltünő, hogy a Szent-Erzsébeten és Kis-Solymoson féltudósoktól átirt Bogáthi-Zsoltárok szombatos jellegüekké tétettek. Ezért dr. Kohn azon állitására, hogy egyes helyeknek szombatos értelemben módósitásáról szó sem lehet, (153. l.) hivatkozom 1880-ban irt első értekezésem 179—180 lapjaira s főleg a 181—82-re, a hol a Bogáthi-féle legelső zsoltárt a szenterzsébeti másoló csaknem minden mondatában elváltoztatta, a hol tehát a versfők e jelző sora: JÁMBOR és BÖLCS egészen el van rontva s kihagyva. Tehát az oly kathegorikus kifejezés, a minőt iró használ, nem elég alapos s nincs indokolva.

A mint első czikkemben 1880-ban (Ker. Magvető XV. köt. 250—51 lapján) irtam, a mig az eredeti szöveg elé nem kerül, e kérdést teljesen megnyugtatólag eldönteni nem lehet. Én keletkezési idejéről most is csak annyit tudok, mint 11 év előtt, hogy t. i. ő Énekek Éneke czimü 1584. Tordán bevégzett művében saját XLV-ik zsoltárára hivatkozik; [2]) ebből azt következtethetőnek tartom, hogy Zsoltárkönyve egészen vagy részben akkor már meg volt irva, de hogy ép ez évben irta, azt nem.

[1]) Ker. Magvető. XV. évfolyam 290. l.

[2]) „ „ „ „ 246. l.

II.

A SZÉKELY SZOMBATOSOK ZSIDÓ HITRE TÉRÉSE.

Még van észrevételem a bözöd-ujfalvi szombatosoknak zsidó hitre térése kérdéséhez.

Dr. Kohn az utóbbi években élénk figyelemmel kisérte a bözöd-ujfalvi székely szombatosok és térítőik mozgalmait, itt-ott talált énekes könyveiket s az áttértek és körülmetéltek jegyzőkönyveit megszerezte, könyvében a zsidó hitüeknek a keresztény bevett vallásokkal egyenjogositását különös rokonszenvvel tárgyalja, s hangsúlyozza, hogy az egyenjogositás hire elterjedésekor a bözöd-ujfalviak buzgóságukban annyira mentek, hogy közöttük élő Wolfinger Salamon nevü zsidót kérték, tanitná őket héber olvasásra s imádságokra, a ki teljesitette a kérést, s meglett koru, sőt többnyire megőszült férfiak a téli estéken feszült figyelemmel tanulták a zsidó theologiát és héber olvasást. A hitbuzgóságban kivált a nők tüntek ki, a kik 1868-ban tanuk jelenlétében fejezték ki az előtti papjuk előtt, hogy ők szintén áttérni kivánnak az izraelita vallásra... Wolfinger tudósitotta dr. Kohnt, hogy 67 éves két Kovács nevü székely május 31-én hősies elszántsággal hajtatta végre magán az erdő-szentgyörgyi metszővel (schacter) a körülmetélés fájdalmas műtétét s Áron és Izsák zsidónevet vettek fel. Az öregek e példáját az ifjabbak közül elébb 29-en lelkesedve követték s áttértek a zsidóhitre, számuk novemberig 37-re szaporodott, december 31-ig 173-ra, a kiknek nagyobb része a körülmetélkedést is megtette, s valamennyi Ábrahám nevet vett fel, megkülönböztetésül egy másodikkal, mint Izsák, Jákob, Ruben stb., a nők szintén nőneveket vettek fel.

A kath. püspök panaszára Udvarhelyszék polgári hatósága 1869. nyomozást inditott ez ügyben s az átállókat büntetéssel fenyegette; ezek felfolyamodván, br. Eötvös József azon tiltó rendeletet adta ki, hogy a zsidó hitre tért szombatosoknak a keresztény hitre visszatéritése kisérletétől a közigazgatási közegek óvakodjanak, s a jelen állapotot épen tartsák fenn. A cultuszminiszter szabadelvü rendeletét Dr. Kohn azon megjegyzéssel üdvözli: „A szombatosoknak zsidó hitre térése e szerint bevégzett ténynyé vált, a mi ellen még felszólalás sem történt. A keresztény világ egy parányi részecskéje visszatért ahoz az ősrégi forráshoz, melyből tizennyolcz századdal ezelőtt eredt volt.“ [1])

---

[1]) A Szombatosok Története. 357—368 l.

Ennek következtében a „bözöd-ujfalvi izraelita proselita hitközség“ 136 szombatos családfőből megalakult, szervezkedett, hitközségi jegyzőt választott, gyermekeiknek oktatót, imatermet és iskolaszobát rendezett be, ritualis fürdőt készitettek, zsinagógát épitettek, kóser hús vágásra schactert fogadtak stb. Isteni tiszteletök eleinte magyarul folyt; de később a zsidó kántor mondta el héberül az imát, a közönség pedig a régi kézirati szombatos imakönyvekből olvasta a megfelelő forditásokat; még később egy galicziai schacter kántor, a ki magyarul egy szót sem értett, orthodox elveinél fogva csak a szent nyelven vélte végezhetőnek az imákat, melyeket legtöbben nehezen, sokan sehogysem értettek meg, s úgy segitettek a bajon, hogy a legfontosabb imák héber szövegét magyar betükkel iratták át, s igy olvasták el. Ennek hamar látható hanyatlás lett következése, mikor 1885-ben egy bukaresti rabbi és hitszónok őket meglátogatta, a budapesti „Magyar Zsidó-Szemlében“ érdekükben felszólalt, minek következtében 1100 frt gyült be a székely zsidó vallásu hitközség számára. Ezután a pesti izraelita hitközség is adott 100 forintot s a párisi Alliance izraelite Universelle szintén 500 frtot iskolai czélokra ajánlott fel.

E segély által a hitközség sorsa jobbra fordult, 1886-ban magát jobban szervezte, a zsinagógát és fürdőt megigazittatta, az iskolát jobb karba hozta, a hitoktatás és héber nyelvtanitás azóta folyamatban van; van vallástanitójuk, a ki 1889. óta a schacteri (előimádkozási és hitközségi jegyzői) teendőket is végzi; az erdőszentgyörgyi rabbi, helybeli tanitó és két hitközségi bizottsági tag igazgatja a proselita községet, fontos ügyekben egy vagy több hitközségi tag is részt vevén benne. A zsinagóga szombat és ünnepnapokon megtelik ájtatosokkal, az isteni tiszteletet egészen orthodox szokás szerint héberül végzik, a rendes zsidó imakönyvből, melyben már meglehetősen eligazodni képesek, bár a vének a zsidó imákat könyv nélkül jobban el tudják mondani, mint a hogy olvasni képesek.

Nyelvök, ruházatuk és életmódjuk székelyes, hajukat többen lengyel zsidók szokásaként a halántékukra tekercses fürtökbe szedik, férjhez ment asszonyok vagy levágják, vagy kendővel takarják el. Van még — irja dr. Kohn — öt szombatos család, mely nem tért át a zsidó hitre, ma is Péchi imakönyvéből végzi imádságát, melynek legalább egy példánya minden háznál van; húst rabbijoktól vesznek, a szombatot szigoruan megtartják, keresztténynyel nem kötnek há-

---

[1]) A Szombatosok Története stb. 377. l.

zasságot. Előre látható, hogy a 300 évnél tovább fennállott szombatosságnak az utolsó hivei nem sokára végkép el fognak tünni. [1])

A tudós szerző előadása e részére nézetemet egyenesen megmondom

Én a tizennyolcz század előtti forráshoz visszatérést vallás tekintetében visszaesésnek, magyar állami és nemzeti nézőpontból itélve meg, károsnak, a székelységre nézve sajnálatosnak tartom. A körülmetélkedés — a mit igen sok mivelt zsidó nem hajtat végre gyermekén — rituális fürdő, sertés hús nem evés, keresztényekkel nem házasodás két ezer év előtti exclusiv zsidó nemzeti szokásnak és hittanoknak ma felujitása nem egyéb, mint a régi sötét századok babonás tévelyébe visszatérés, az emberi mivelődés előhaladásának föltartóztatása, czéltévesztett hitbuzgóság, a mire ma s kivált itt nálunk, szükség nincs, a mi jobbá s boldogabbá nem tesz, s azok, mint az önelszigetelés eszközei és válaszfalai, legtöbbet a zsidóknak ártanak.

A kik az együgyü székely szombatosokkal a lelkiismeret és meggyőződés szabadságának szempontjából rokonszenveznek, oda kell vala hatniok, hogy hitök gyakorlására, mint századokon át eddig, most is magyar nyelven irt ima- és énekes-könyveket olcsón vagy ingyen kapjanak, s zsidóhitöket — ha már áttérni jónak látták — nemzeti nyelvöken vallják; de elnemzetleniteni, denaturálizálni őket nem áll a magyar állam s a magyar nemzet érdekében. Ezt az ez irányban közremüködőknek nem köszönjük meg. A helyett, hogy a zsidóság szivvel-lélekkel magyarrá legyen, s rokonszenvével és szeretetével beleolvadjon a magyar nemzetbe, mint tették Angliában és Francziaországban, a legmagyarabb fajból új zsidószaporodást hozni létre, nem magyar politika, s nem magyar hazaszeretet. Ez irányt én nem helyeslem, s a kik előmozditják, nekünk — tán tudtokon kivül — nem javunkat munkálják. Én mint magyar, sajnálom azt a 136 zsidó hitüvé és zsidó nemzetüvé lett székelyt, s azt hiszem, a bözödujfalusi zsidó-hitretérés a többi székelység hirnevének árt s árnyat vet ugy nemzeti jellemére, mint hazaszeretetére. Mózes czeremóniás vallásos szokásainak, s a szemet szemért, fogat fogért-féle ó-szövetségi törvénynek kora végkép letűnt. Ezekkel, valamint a szombatosok amaz erkölcstanával, a mit dr. Kohn is helyeselni látszik, hogy ellenségeinket szeretni, velök jót tenni nem vagyunk kötelesek, mert ez olyasmi, a mit gyarló ember nem tehet, [1]) hóditani s tért foglalni vele a mai civilizátió és felvilágosodás korában nem

[1]) A Szombatosok Története stb. 101. l.

lehet, legkevésbbé lehet pedig nálunk magyaroknál. A bözödújfalusi zsidó mustármagból terebélyes tölgy nem válik. E természetellenesen összealkotott kis egyházból nagy új zsidótelep nehezen áll elő valaha; mesterségesen galvánizált élete egy ideig tán fenntartható; de mint egy életerős, s ősi tisztaságában megmaradt magyar faj nagy tömegében levő szigetecske, a zsidóvá lett székely egyház is a természet rendes útján idővel kivész, vagy vérrokonaiba hitével együtt beolvad.

Jakab Elek.

TOROCZKÓI PAPOK.

Toroczkó nemcsak országszerte nevezetes regényes fekvésü szép vidékéről, erőteljes, szorgalmas és vallásos népéről, hanem egyházunkban is, mint egyik elsőrendü ekklézsia mindig előkelő állást foglalt el. A vallás-közönség s főleg iskoláink jóltevői közt ugy az ekklézsia, mint egyes tagjai nevével gyakran találkozunk. A vallás-közönség zsinati gyülése 1760. jun. 14. és 1802. junius 16-án tartatott itten; ez évben augustus 23-án ismét itt fogja tartani, s ez alkalomból érdemesnek tartom előbb papjai, később tanitói névsorát Uzoni J. történészünk, a Consist. és püspöki jegyzőkönyvek s levéltári okmányok nyomán közölni.

Uzoni J. szerint, M.-Peterden ismerték és kedvelték meg lakói az unitárius vallást, mely falu magyar lakói a Básta idejében pusztultak ki.

1. Patkó Gergely 1583—1594.

Mint toroczkói pap a thoroczkó-szentgyörgyi ekklézsia javai 1583. évi összeirásnál emlittetik először. (Lásd püsp. vizsg. jegyzőkönyv 1692—1725. 6. l.) Tehát már korábban itt kellett lennie. Neve 1593. jun. 22-én fordul utoljára elé a Protoc. Partial. (1587—1600. 56. l. Uzoni is ezt teszi ide való első papnak. (Hist. eccl. II. 858. l.)

2. Toroczkai Máté 1595—1597.

1594. aug. 25-én még küküllőköri esperes volt, de 1595. oct. 2-án már Farczádi Pál iratik annak, tehát ez időközt ment Patkó helyébe Toroczkóra, honnan Kolozsvárra vitetett. Később püspök lett. Ez forditotta magyar nyelvre Enyedi György püspök elődе: Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti stb. czimű hires munkáját.

3. Járai János 1597—1608.

Toroczkóról ment Tordára. Lásd. Ker. Magvető 1888. 86. l.

4. Várfalvi Tamás? Ki, vagy kik voltak Járai után 1635-ig, nem tudtam kideríteni, Uzoni J. Várfalvi Tamást teszi Járai után, de ez nem itteni, hanem sz.-keresztúri pap volt 1629. jul. 3-án. (Prot. Gen. Cons. I. 3. l.) Előbb azonban lehetett.

5. Id. Ajtai Basil? Erről is csak véli Uzoni, hogy toroczkói pap lehetett. Biztos adatot én sem kaptam, inkább lehetett toroczkó-szentgyörgyi esperes. 1629. jul. 2—1639. jul. 11-ig gener. notár. is volt.

6. Szentmihályfalvi Mihály, 1635—†1640. jul. 7.

Ezt nem említi Uzoni az itteni papok sorában. 1626. és 1629. küküllőköri esperes volt. (Prot. Gen. Cons I. 2. l.) Minthogy itteni esperesnek 1635. jul. 10-én Maksai Tamás iratik s Dálnoki Ferencz tordai pap és torda-aranyosköri esperes 1634. szept. halt el, azt következtetem, hogy 1635-ben mehetett Toroczkóra, de adatot nem láttam. Meghalt 1640. jul. elején, mivel a püspök, plébános és tanárok ez évi jul. 7-én mentek Kolozsvárról temetésére (fasc. rer. schol. I. 203. l.). Paczolay Péterné ellen a szombatosság miatt indított perben 1638. aug. 10 én tett kihallgatáskor toroczkói papnak iratik. (Lásd Tört. Tár 1884. évi folyam 549. és 550. l.)

7. Dálnoki János 1640. jul. 19—1648. apr. 23.

A kolozsvári tanárságból vitetett ide (fasc. I. 205. l.), de 1648. apr. 23-án vissza ment Kolozsvárra papnak. (u. o. 387. l.)

8. Désfalvi Miklós 1648. ápr. 23—1660.

Mint tordai rectort választották Toroczkóra papnak. 1657—1660. közt vitte a vallás-közönség főjegyzőségét is (gener. notar.) Toroczkón halt meg 1660-ban.

9. Koncz Boldizsár 1660—1667. decz. 22.

Előbb volt tordai pap. (Ker. Magvető 1888. 88. l.) Generalis notárius is volt 1661. ápr. 7. óta. 1661. decz. 22-én kolozsvári papságra vitetett. (fasc. r. II. 183. l.) Mint püspök halt el.

10. Szentmártoni Bálint 1661. decz. 22. — 1677. nov. 19.

Kolozsvári pap volt 1660. jul. 29-től (fasc. r. II. 162. l.) Eltemették Toroczkón 1677. nov. 21-én (u. o. 349. l.) 1661. ápril 7-én szenteltetett fel s már ez évi dec. 22-én kicseréltetett Koncz Boldizsárral.

11. Magyarosi István, esperes 1678. — 1684. apr. 24.

Láss róla a tordai papok közt Ker. Magv. 1888. 90. l. és Szaniszló Zsigmond naplójában Tört. Tár. 1852 l.

Innen Tordára ment, cserélvén Ajtai Mihályal.

12. Ajtai Mihály 1684. apr. 24. — 1686. apr. 24-ig.

Lásd ezt is a tordai papok közt Ker. Magv. 1888. 89. l. Innen Kolozsvárra vitetett.

13. Ki volt 1686-tól 1696-ig, sem Uzoni nem irja, sem én nem tudtam kikutatni. Ez időre esik erdélyben a nemzeti fejedelemség

megszünése s az ezzel járó nagy politikai változás, a minek az egyházi eseményekre is megvolt zavaró befolyása.

14. Csép Bálint 1696—1703.

1693. máj. 20-tól 1696. Kolozsvár egyik külvárosának, Szentpéternek volt papja, mikor Toroczkóra vitetett, s innen 1703-ban Abrudbányára rendeltetett.

15. 1703—1705-ig ismeretlen. A Rákóczi szabadságharcz miatt 1702-től 1707-ig nem volt főtanácsi sem zsinati gyülés s igy sok egyházi ügyet homály borit.

16. Ajtai Kovács Jakab 1705—1710.

1701. mart. 20-án vitték a Collég.-ból Kövendre tanitónak, honnan 1705-ben Toroczkó választotta papjának 1711—1715. volt kövendi, — 1716—1735. nov. 27-ig — haláláig - bágyoni pap.

17. Ékárt Gergely, esperes 1711—1740. sept. 10.

1697—1710. volt kövendi pap, honnan Toroczkóra rendeltetett s itt halt 1740. sept. 10-én 79 éves korában. Ez tehát oly próféta volt, ki 29 évig volt kedves a maga hazájában is. Esperességet is viselt.

19. Kövendi János, esperes 1741. apr. 1754. apr.

Öregség miatt lemondván, vadadi saját jószágába költözött, hol 88 éves korában meghalt 1754. oct. 16-án.

19. Mihály István, esperes, 1754. apr. 1772. apr.

1751. sept. 2-től 1753. aug. 22-ig külföldi akadémiákon volt saját költségén. Innen Ákosra vitetett 1772-ben.

20. Geyza József 1772. apr. 24. 1781. máj 13.

A tordai papságból rendelte a főcons. 1772. január 28-án Toroczkóra, honnan 1781. máj. 13-án Kolozsvárra vitetett. Egyik legjelesebb szónoka volt egyházunknak. Lásd tordai papok közt Ker. Magvető 1888. 89. l.

21. Almási Ádám 1781. jul. 1. 1782. febr. 13.

Kövendi papságból vitték Toroczkóra, honnan 7 hó mulva már Kolozsvár vitte el, mint Geyzának méltó jeles szónok utódát.

22. Mihály Pál, 1782. ápril 24-től 1790. ápril 24-ig.

A főtanács jegyzőkönyvét 1782—83-ban az akkori főjegyző elhanyagolván bevezetni, nincs nyoma, 1782—1789-ben ki volt a pap de a toroczkói ekkla anyakönyvéből kivehető, hogy Mihály Pál volt, a ki a bágyoni papságból vitetett oda.

23. Ferenczi János, 1790. ápril, 1794. ápril.

1790. junius 12-én szenteltetett fel toroczkói papságra. 1793. szept. 23-án a Repr. Consist. Kolozsvárra rendelte az elhalt Almási Á.

helyébe, de sem neki nem lévén kedve, sem az ekkla nem akarván elbocsátani, hosszas tárgyalás és rábeszélés után csak 1794. áprilban ment be Kolozsvárra, honnan azonban 21 év mulva ismét vissza tért.

24. Barabás Sámuel 1794. ápril, 1815.

1781. jun. 16-án h.-oklándi pappá szenteltetett, honnan Almásra vitetett. Midőn a Repr. Consist. 1793. szept. 23-án Toroczkóra rendelte, ezt sem akarta Almás elbocsátani. Toroczkón halt el, 1815.

25. Ferenczi János 1815. jun. 18., 1824. aug. 1.

Ez a fenti 21. sz. a. a kit Toroczkó 1815. jun. 7-én vissza kivánt papjának, s a Repr. Consist. vissza is bocsátotta Kolozsvárról, hova úgy is rossz kedvvel, s csaknem erőszakkal kényszerittetett volt.

1824. aug. 1-én nyugalomba bocsáttatván, meghalt Toroczkóban, 69 éves korában, temették 1829. febr. 22. Családja nem lévén, különösen unitárius művekben gazdag könyvtárát a melléje káplánnak rendelt Vas Pál vette meg a rokonoktól. Sajnos, hogy a Vas Pál halála után csak csekély töredék került közkönyvtárainkba.

26. Vas Pál 1824—1838. ápril.

1824. áprilisban vitetett káplánnak az öreg Ferenczi mellé, s mint ilyen azon évi juliusban fel is szenteltetett.

1837. április 28-én Medessére vitetett.

27. Sárdi Sámuel 1837. ápr. 24., 1854. jun. 13.

Kora legjelesebb szónokai közé tartozott, miért az ekklák versenyeztek megnyeréseért. (L. Ker. Magvető 1889. 372. l.) A Sylvester György halálával a kolozsvári ekklésia is kétszer hivta meg, de szemei gyengeségével mentegetőzve, a meghivást nem fogadta el. Növekedő fiai könnyebb tanittathatása végett az árkosi papságot 1837. ápr. 24-én mégis a toroczkóival cserélte fel. 1849-ben gutta ütés érvén, Gál Lajos fiatal papjelölt neveztetett melléje káplánnak 1850. áprilisben, a ki 1855. ápr. 24-én Kövendre választatott meg.

28. Koronka Antal. Esperes. 1855. ápr. 24., 1884. szept. Kövendről vitetett Toroczkóra, hol szívszélhüdés következtében életének 79-ik, papságának 59-ik és esperességének 35-ik évében meghalt 1885. jan. 15-én. Széles ismeretü hirneves pap, nagy tekintélyü esperes és jeles egyházi iró, kinek Imakönyve és számos egyházi beszéde jelent meg nyomtatásban is. Özvegye Sylvester Zsuzsánna, a Sylvester György pap és tanár leánya, kitől született Antal nevü fiu kiskorárában elhalt. Első nejétől, Kovács Borbárától maradt két leánya, Létai Lajosné és Ádámosi Györgyné.

1883-ban szélhűdés érvén ez évi nov. 1-től, 1884. ápril 24-ig

Mózes Mihály, kolozsvári isk.-főnök, azután a helybeli tanitók helyettesitették septemberig, a mikor nyugalomba vonult. Életrajzát lásd Ker. Magvető 1885. 59. l.

29. Gál Miklós 1883. sept. 5.

A 25. sz. a. Gál Lajos kövendi lelkész fia. Mint a sz.-keresztúri gymn. isk. főnökét, az E. K. Tanács 1880. nov. 14-én akadémiára jelölvén, 1881. szeptember 5-én Londonba indult, onnan három év mulva, 1884. julius 13-án jött haza, s elfoglalta a toroczkói papi állomást, melyre még Londonba léte alatt egyhangulag megválasztatott.

BENCZÉDI GERGELY.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXIX.

RADECZKY BÁLINT UNITÁRIUS PÜSPÖK (1616–1632) LEVELE KORNIS FERENCZHEZ. 1624. OCTÓBER 9.

Radeczky Bálint püspök e levelének első részében válaszol Kornis Ferencznek előbb hozzá küldött levelére s terhes betegségével menti magát, hogy eddig nem válaszolhatott.

Kornis a Cancellár fia ügyében találta meg a püspököt. A Cancellár ekkor (1624) már Kovácsoczi István volt, de ennek nem volt fia, a kinek érdekében megkerestesse a püspököt, és ha volt volna is, maga irt volna egyenesen. Föltehető tehát, hogy a megelőző s ekkor már kegyvesztett Cancellár Pechi Simon fia érdekében kereste meg Kornis levelével a püspököt. És e föltevésünk annál valószinübbé válik, ha meggondoljuk, hogy Kornis Ferencz sógora volt Pechinek s minthogy Kornis Judith, Pechi Simon első neje még 1621-ben meghalt s épen Radeczky tartott fölötte gyászbeszédet mártius hó végén Szent-Erzsébeten a sirnál, Pechit pedig ugyanakkor május havában fogságba tétette a fejedelem Szamosujvárra: igy az anyját vesztett fiu gondozása a nagybátyára szállott.

A levél utolsó részében még egy kis történeti adatot találunk, hogy t. i. a szenterzsébeti iskolának 1623-ban Boldogasszonyfalvi Péter volt az igazgatója tovább egy évnél és hogy az iskola főigazgatójának — Pechinek szerencsétlenségét — minthogy személyes szabadsága elvesztése mellett vagyona is lefoglaltatott — maga az iskola is megérezte; mert az iskola igazgatója Boldogasszonyfalvi egész szolgálati idejére nem kapott fizetést. Ennek megkaphatása végett tehát megtalálja a püspököt, Radeczkyt, ki igen melegen ajánlja ez ügy elintézését is Kornisnak.

E Boldogasszonyfalvi Péter később Kolozsvárt folytatott papi hivatalt, a mint ezt mutatja Radeci „Formula administrandi coenam dominicam“ czimű s a szerző halála (1632) után 1638-ban ki-

adott [1]) ugyanazon évi aug. 20-án történt elkobzása vagy betiltása következő szaivaiból: „Protestatio ... contra libellum (itt következik a könyv czimének leirása) coram me solo Machaele Siklóssy, praesentibus etiam Daniele Beke alias Şepsi-Szentgyörgyi Superintendente unitariorum et aliis etiam duobus eiusdem farinae pastoribus Claudiopolitanis, nempe Petro Boldogasszonyfalvi et Paulo Cziehi [2]) instituta. Ennek az könyvnek in publicum kibocsátását ennekelőtte is prohibeálta volt őnga, mostan ismét ugyan cum protestatione prohibeala ő nga az következendő diaetáig vagy terminusig, az mikor ő nga proponálja az tanács urnak s revideáltatja, minthogy vagynak még valami contrarietások az könyvben: akkor deliberálnak felőle, ha ki kellessék-e bocsátani vagy nem? Ennek az könyvnek végében vagyon egy vespertina oratio is." Másolatban az országos levéltárban Siklósi protocolum 6. lap. [3])

Az a kérdés támad még itt, vajjon a szövegben előforduló Siklyossy Mihály és a Siklosi protocolum irója egy és ugyanazon személy volt-e? És továbbá: Vajjon e Siklyossy, vagy Siklosi név nem hibás másolat után keletkezett-e Szent-Miklósi Mihály nevéből, ki papja volt Pechi Simonnak s a deési gyűlés alkalmával áttért az akkor orthodoxanak nevezett ref. vallásra s később a marosvásárhelyi ref. egyházközség papja volt 14 évig s meghalt 1668-ban 65 éves korában. [4])

A szép latinsággal irott levél itt következik:

Generose Domine, mihi plurimum Colende etc.

Delatis G. D. Vrae officiorum meor. Studiis quam promptissimis, eidem a Deo Opt. Max. fausta et felicia quaeque ex animo precor.

---

[1]) Radeci többi műveit: a) Geistliche Gesänge. Klausenburg 1620. b) De matrimonio tractatus. Claudiopoli 1621. c) Funebris laudatio Judithae Kornisio coniugis Simonis Pechi. Claudiopoli. 1621. d) Disciplina ecclesiastica. Claudiopoli 1626. (Ennek 2 kiadása ugyanott 1694.) és e) Az említett „Formula administrandi. 1638." lásd Szabó Károly „Régi magyar könyvtár." Budapest 1685.

[2]) Hogy ilt Csécsi vagy Csehi értendő és olvasandó-e? ebben felvilágositást nyujthat a kolozsvári unitar. hitközség papjainak névjegyzéke. (Boldogasszonyfalvi Péter és ifj. Csehi Pál nem kolozsvári, hanem az előbbi kolozsi, s az utóbbi ádámosi pap volt; kolozsvári papoknak tévedésből irattak, a mi onnan keletkezhetett, hogy hihetőleg a Kolozsvárt tartott főtanács által lettek az itt jelzett ügyre nézve kiküldve. Szerk.)

[3]) Erdélyi országgyülési emlékek X. kötet 201—202. lap. Szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1884.

[4]) Bod Péter „Hungarus Tymbaules continuatus" 82—83. lap. (Siklosi és Szentmiklósi nem egy személy, mert amaz kolozsmonostori requisitor, ez pedig pap volt. Szerk.)

Quod ad litteras, quas G. D. Vra Superioribus diebus ad me dederat in negotio filii M. Dni Cancellarii nihil responderim, id in meliorem partem ut G. D. Vra accipiat, maiorem in modum rogo. Utebor enim valetudine ita adversa et tantis corporis cruciatibus divexabar ut morti omnino quam Saluti essem propinquior. Sed et nunc tanta est virium mearum imbecillatas ut vix calamum in manus sumere eumque regere possim. Quod si vero divina benignitas me convalescere voluerit et aliquid officii generoso isti juveni praestare potero, id me quam fidelissime esse facturum, G. D. Vra Sibi pervasum habeat. Caeterum a Petro Boldogasszonyfalvi non ita pridem compellatus sum, quandoquidem (uti refert) Rectoratus munere integrum annum et eo amplius in Schola Szentersebetiensi functus fuerit, et ex pacto suo stipendio nihil dum perceperit, ut ad Dominationem V. Generosam Scriberem, ab eaque peterem, si quo modo fieri possit, ut operam dare velit, ne debita sua mercede frustretur, id quod, ut pro Sua pietate G. D. Vra faciat, enixe rogo; eidem me et officia mea iterum atque iterum addicens, Deumque orans, ut eam una cum suis omnibus quam florentiss. conservet. Dat. Claudiopoli die 9 octobris Anno 1624. G. D. V. Servtor. obsequ. Valent. Radecius.

Kivül czim: Generoso Domino Francisco Kornis de Homorod Szent Pál, Judici Regio Sedis Siculicalis Udvarhely et Domino meo et Patrono singulari observantia, perpetuo mihi colendo.

Eredetije a Teleki nemzetség levéltárában.

Közli: Koncz József.

HALAADÓ ÉNEK

(kedvező terméskor.)

Isten! téged imádunk,
Te szent templomodban.
Előtted leborulunk,
Kegyes hódolatban.
Fenségedet dicsőitjük:
Áldásaid hálás szivvel hirdetjük.

A föld arany kalászszát,
A fák gyümölcseit,
Természet garmadáját,
És drága kincseit;
Békességünk, egészségünk:
Mind te adtad jóságodból minékünk.

Gondviselésed Atyánk,
Örködött felettünk,
Hogy csapás ne szálljon ránk:
Védelmezve lettünk.
Aszály, jég, dér, zivatarok;
Elkerültek, nekünk mit se árthattak!

Fogadd el hát Istenünk,
Buzgó háladásunk,
Bár erőtlen rebegünk,
Nézd el gyarlóságunk.
Büneinket, oh, bocsásd meg,
Megtérésünk és könnyeink kedveljed!...

Rédiger Géza.

PÁRISI LEVÉL

Páris, 1891. máj.

Viguié tanár és pap. — De Pressensé Edmund pap. — Reuss tanár. — A papi conferentiák s a vallási testületek évi közgyülései.

Szerkesztő Ur!

Nagyon sajnálom, hogy a februari füzetre szánt levelem eltévedett s ön nem kapta meg. Két tanulmányt tartalmazott, melyeknek némi fontosságot tulajdonitottam, s a melyek bizonyosan érdekelték volna az ön olvasóit. Nem akarom ujból irni. Mivel azonban ugy tartom, hogy nem szabad hallgatással mellőznünk azokat a nagylelkü embereinket, kik mély nyomokat hagytak maguk után egyházunkban, röviden ismétlem a miket elveszett levelemben Viguié tanárról és papról irtam.

Viguié Aristid 1829-ben január 29-én született s theologiai tanulását Montaubanban végezte; miután a theologiából bachalaureatusi oklevelét megnyerte Berlinben, Bonnba és Strasburgba ment theologiai tanulmányai folytatása végett; Strasburgban tudori oklevelet nyert, két nagybecsü értekezéssel: egyik az uj testamentum természetéről és tekintélyéről; a másik: a református apologetika történelme. Pap volt a Nimesi nagy templomban 1853—1877-ig és a consistorium elnöke 1866—1879. Ez évben neveztetett ki tanárrá a theologiai karhoz Párisba. Tanársága alatt hivták meg a szabadelvü protestánsok segédpapul az Oratoir templomhoz; tagja volt a francziaországi reformatus egyházak központi consistoriumának, és az egyetemi karok tanácsának. Az irodalom, a tudomány és művészet köréből számos barátja volt. Párisi paposkodása kiválóan jelentékeny volt a béke és egyetértés ügyében; e hivatást szerencsésen gyakorolta már Nimesben az 1872. évi zsinat után. A kedélyek akkor nagyon fel voltak ingerülve és délen zugolódó ellenmondások emelkedtek a zsinat határozatai ellen Viguié különös tapintattal le tudta csillapitani a felháborodást, s megtudta nyugtatni a sértett öntudatot; ezért Nimesben nagyon sajnálták, hogy Párisba tanárnak nevezték ki. Mint tanár világos és termékeny eléadásáról volt emlékezetes s a tanulók iránt tanusitott szives jóságáról; kiket barátainak nézett és jó tanácsaival támogatott. Tanácsára és utasitására, többen lettek a szabadalvü kereszténység hivei a nélkül, hogy azok lelkiismeretére nyomást gyakorolt volna valaha.

Azonban Viguié nem mint tanár fog élni a franczia protestan-

tizmus történelmében, hanem mint pap. Ő mindenek előtt és felett pap volt, valójában ezt a foglalkozását is szerette leginkább, s ily minőségében volt a legnagyobb, legjelentékenyebb az ő hatása. Rendkivüli tehetséggel volt megáldva a prédikálásra. Ha valamely tárgyat tanulmányozott, rendkivüli határozottsággal és tisztasággal fogta fel azt minden oldalról: és minő világossággal tudta fejtegetni. Ezért hallgatóságát mindig ellenállhatatlanul el tudta ragadni, anynyival könnyebben, mert egész valóján tükröződött a jóság és hallgatói iránt viseltető meleg rokonszenv. Nem lehet kibeszéleni azt a sok jót, a melyet prédicátióival eszközölt. Hány lelket bátoritott fel kötelességei teljesitésére, hány szivet emelt fel levertségéből, hányat vigasztalt meg fájdalmában, hány habozó lelket vezérelt jó utra. A déli nagy egyházakban nem volt vallásos ünnepély, melyen ne prédikált volna.

Emlitém szive jóságát és békitő jellemét; a melynek kivált a párisi nagyon meghasonlott eklésiában volt legláthatóbb hatása; ez érezte és siratta meg leginkább az ő halálát. Halálával a szabadelvüek azon aggódtak, hogy mi történik velök: különösen oly consistoriummal szembe, mely éppen nem volt hajlandó nekik oly papot adni, a ki meggyőződésöket ossza. De éppen ebben tünt ki annak a békitő munkálkodásnak az áldásos gyümölcse, melyet Viguié tizenegy évi paposkodása alatt folytatott a párisi ekklésiában. Az Oratoire ekklesia presbyteriuma, melynek tagjai többnyire orthodoxok, Viguié helyére szabadelvü papot választott, Roberty lyoni pap személyében. A presbyterium elnöke, egy nagyon is orthodox pap; a választás ellen emelt nehány ellenzésre, és azokkal szembe, a kik azt akarták, hogy orthodox pap választassék, kijelentette, hogy pályáját nem akarja igazságtalansággal végezni s ő arra a papra szavaz, a kit a szabadelvüek kivánnak. Tiz év óta ily nyilatkozatot nem lehetett hallani.

A párisi consistorium heves vita után megerősitette a presbiterium választását. Viguié utóda nagy tehetségü fiatal pap, kinek szép jövőt lehet igérni.

Viguié számos munkát hagyott maga után: csak a jelentékenyebbeket sorolom elé; két értekezését már emlitettem. 1856-ban kiadta: „a keresztény elv a reformátióban.“ 1860-ban: „a pantheizmus és az exact tudományok.“ 1864-ben: „az apostolok symboluma“ 1867-ben: „a materialis positivizmus.“ 1869-ben: „a karácson ünnep eredete.“ Ez eredeti és nagyon érdekes tanulmány stb.

Ezeken kivül kiadott három kötet beszédet s értekezést, melyek mind elkelvén, ujra kellett nyomatni. Ezekben a beszédekben igen sok emelkedett van; különösen azokban, a melyekben a protestantizmus multját korunkkal hasonlitja össze. Irodalmi munkássága mellett müvészeti, s kivált zenészeti érzékkel is birt. Genfben 1879-ben négy igen szivesen hallgatott felolvasást tartott az egyházi zenéről. Viguié novem. 6-án halt meg éppen egy évvel Bersier után. Nehány hónappal a Viguié halála után, a halál elragadta tő-

lünk De Pressense Edmundot. Már a mult évben jeleztem a betegséget, mely barátai s az ő maga reménységét is elvette. Benne a protestantizmus egyik legderekabb harczosát vesztette el. Egy ember, ki őt ismerte, s a ki, bár nem volt vele egy valláson, becsülni tudta, névszerint Simon Gyula ur igy nyilatkozott róla: „kik közelről látták, és a kik ismerték, gyöngéd, de egyszersmind merész lel„két, a kik emlékeznek azokra a lelkesült harczokra, melyeket a „lelkiismeret és polgári szabadság mellett vivott; a kik látták, hogy „minden alkalommal készséggel kelt fel a szabadság, a morál és a haza mellett és a „kik érezték azt a nemes hatást, a melyet gyakorolt a magánéletben „is, jól tudják, hogy egy erő tünt el közülünk.“ Valójában ő hatalom volt nem kevésbbé az egyházi, mint a tudomány és politika terén; oly erő, melytől emberi számitás szerint, még sokat lehetett várni. De Pressensé nem volt öreg, 1824-ben született Párisban; atyja katholikus volt; de korán protestánssá lett. De Pressensé theologiát Lusanne-ban, Svájczban, tanult Vinet vezetése alatt. Tanulmányait Németországban, Halleban meg Berlinben folytatta. Berlinben a tudós Neandert hallgatta, a kinek előadásai keltették fel benne az érzéket az egyházi történelem iránt, a melynek később munkássága legnagyobb részét szentelte. Németországból való visszatérte után, fiatal korában, papnak választotta a Tajtbaut-i szabadelvü eklézsiába, hol csaknem tiz évig Bersier volt a társa. A Taitbouti eklézsiában nagyon szerették, mint papot, nagy befolyása is volt. De ez a munkakör, e kis eklézsiában nem volt elégséges az ő nagy tevékenységének. A lelkiismeret szabadságáért való küzdelem akkor igen élénk volt, s ő magában tehetséget érzett, hogy e küzdelmet az egyházi térnél nagyobb térre terelje, ezért a politikai áramlat magával vitte; tagadhatatlan, hogy e téren sok szolgálatot tett a közszabadságnak és a közmorálnak. 1869-ben barátaival, Favre Gyulával és Simon Gyulával s másokkal résztvett azokban a tanácskozásokban, melyek a császárság elnyomó és demorálizáló uralma alatt, némi bátorsággal és sok koczkáztatással Párisban tartattak. Pressensé, meggyőződésének melegivel, hangzatos szavával nagy hatást gyakorolt az összesereglett népre. Ezért 1871-ben Páris várossa a szavazatok nagy többségével képviselőnek küldötte a nemzeti gyülésbe. Mindig a szabadságnak, a hit és lelkiismeret szabadságának védelmezője volt.

Mindig ellene volt azoknak, kik nem tudni minő dogma és önkényü elvek alapján csak a vagyon szabadságát követelték, valamint azoknak, kik forradalmi radikálizmusból a cultus budgettet el akarták törölni és a templomokat be akarták zárni.

Szóval előtte a lelkiismereti szabadság a legfőbb hatalom volt, s a mi e nélkül történt, annak semmi érdeke sem volt előtte. Nem lehet tehát csodálni, hogy politikai ellenfelei egyszer klerikálisnak, máskor forradalmárnak tartották. Sőt maga is fel szokta néha hozni ellenmondó itéleteit, hogy tanusitsa azt a változatlan hűséget, a melylyel a lelkiismereti szabadságot mindig védelmezte; s ebben tökéletesen igaza volt; mert e szabadság eredeti létezése elvitathatlan. És

éppen ezért ellenfelei is tisztelték és becsülték. Annyi igaz, hogy De Pressensé leghevesebb szónoklata közben sem ejtett el oly szót, mely valakit sérthetett volna. Tényeket idézhetnék, melyekből kitünjék, hogy ellenfelei is mennyire becsülték.

Azt szokták mondani, hogy De Pressensé úgy szerette a szót, mint a katona szereti kézi fegyverét. Ez igaz; a megpróbáltatás azonban annál súlyosabb volt reá nézve, mivel betegsége miatt egy év óta nem beszélhetett: de mégis e hoszszas vonaglás alatt is mindenben tevékeny részt vett. Halála még katholikus barátaira nézve is hathatós tanítás volt. E tekintetben Simon Gyula így nyilatkozik: Mindenikünk örökké meg fog emlékezni arra a látványra, melyet előttünk feltárt. „A míg fenjárhatott, mindig eljárt a Senatusba és az Akadémiába, és ott, nem tudván szólani, barátságos jelekkel felelt a hozzá intézett kérdésekre, annyira érdeklődött a tárgyalások iránt, mint azokban a napokban, a mikor részt vehetett a vitában. Ugy látszott, hogy ez a haldokló él, mert már a tökéletesebb életet élte, látszott, hogy nem fél a haláltól, a mely rémítette. Ugy élt, mint bölcs, s úgy halt meg, mint hős.“ Simon Gyula ez utolsó szavához hozzá tehetnők: keresztény.

A lapok pártkülönbség nélkül tisztelettel emlékeztek meg a papról és politikusról, s a temetésen megjelent sokaság a maga rokonszenvét fejezte ki. Ez alkalommal jeleznem kell azt a külön isteni tiszteletet, melyet Hyacinth atya rendezett a De Pressensé emlékére. Régóta baráti viszonyban voltak; De Pressensé bátorította Hyacint atyát az ultramontánizmus ellen való küzdelemben, s helyeselte a római hivatalos egyháztól való hirhedett megválását.

Ugylátszik, hogy De Pressensé Hyacinth atya fellépésétől többet várt. Hyacint mindig nagy tisztelettel viseltetett iránta, ezt halálakor is ki akarta mutatni, e czélból templomában De Pressensé emlékére vallásos isteni tiszteletet tartott; az innepen sok protestáns jelent meg. Mindnyájunkat meglepett a kép, melyet Hyacinth atya De Pressenséről nekünk felmutatott: Ugy állította őt elénkbe, mint fél katholikust, a ki helyeselte a halottakért való imádságot. Leginkább megbotránkoztunk, midőn a szónok beszéde végén hoszszú imát intézett De Pressenséhez, melyben arra kérte, hogy legyen közbenjárónk Istennél.

De Pressensé munkái számosak; a mellett, hogy franczia és külföldi lapokba és Szemlékbe folytonosan dolgozott, barátjával Bersierrel megalapította a „Revue Chretienne“ szemlét, melyet 30 évnél tovább vezetett és részben szerkesztett. Bámulatos tevékenységével e mellett csaknem minden esztendőben egy-egy munkát is adott ki; ezek közül a főbbek: „Jézus Krisztus, az ő kora, élete és munkája“; ez a becses munka felelet Renan Jézus élete czímű munkájára; továbbá: „Evangeliumi tanulmányok“, melyben történelmi és vallási értekezései vannak. „A vaticani concilium, annak történelme, polgári és egyházi következései“ nagyon jól írt, mélyre ható tanulmány s egyersmind legjobb történelme az 1872-ben tartott conciliumnak. Azon-

ban De Pressensének kétségkivül legnagyobb munkája „Az egyház három első századnak a történelme“, mely öt kötet. Ő maga is ezt a munkáját tartotta legbecsesebbnek. Nem czélom birálatot irni De Pressensé munkáiról; bár több mondani és kifogásolni valóm volna. De Pressensé orthodox volt; de ez az orthodoxia sajátszerű, mondhatnám, egyéni volt. Az egyházról való felfogása is éppen anynyira egyéni volt, mint orthodoxiája; ezért gyakran megtörténik, hogy az ő munkáinak olvasása közben, ellenkező itéleteket és oly okoskodásokat talál az ember, melyek a logikával ellenkezőknek tetszenek, sőt ellenkezők is. Ez annak a harcznak a következése, mely egyéni keresztény felfogása és a lelkiismeret szabadságának, melyet nem csak a maga számára, hanem mások számára is megkövetel, legyőzhetlen szükségessége között benne foly. Ebből következik, hogy az övével ellenkező nézeteket elitéli az egyéni felfogás szempontjából; azután a lelkiismeret szabadságának nevében elismeri, hogy az ellenfél jogai jogosultak, s az egyházi szervezetben helyök van. De Pressensé ur soha sem tudott megmenekülni ettől az ellenmondástól. Azonban, hibái mellett is, De Pressensé a lelkiismereti szabadságnak egyik legékesenszólóbb, legmerészebb és legőszintébb védői közé fog mindig tartozni; s egyike lesz azoknak, kik a rosz sajtó, és aljas irodalom ellen fáradhatlanul, hevesen küzdöttek. Ön tudja, hogy ő volt indítványozója, a piszkos irodalom ellen való társulatnak; barátai Simon Gyula és Bérenger senátorok megigérték, hogy kezdeményezését folytatni fogják. De Pressensé április 8-án halt meg torokbajban, melyben régóta szenvedett.

A halál bizonyos idő óta szorgalmasan arat sorainkban s mint a villám, csak a legmagasabbakat sújtja. De Pressensé után nyolcz nappal, korunk egyik legnagyobb theologussa halt el; évek számával megterhelten, maga után hagyván nagy munkásságnak szép gyümölcseit. Reuss Ede halt meg 87 éves korában. Ő 1827-óta tanár volt a strassburgi egyetemen. És éppen azért beszélek róla, mert csaknem félszázig volt tanár egy franczia egyetemben. Reuss első rangu tudós volt. A keleti nyelveket a tudós orientalistával, Sacyval tanulta. A bibliai kritika terén Reuss által elért eredmények sok ideig a theologiai tudományok legmagasabb vívmányaiul fognak maradni. A strasburgi tanár munkái a protestáns világban valódi tekintélyek. De Reuss munkái kétségkivül legnagyobb szolgálatot tettek Francziaországnak. Elmondhatjuk, hogy a Reuss franczia nyelven irt munkái tárták fel előttünk a bibliai magyarázat és birálat magasabb tanait, mely eddig a franczia közönség előtt merőben ismeretlen volt. E tekintetben biztosan állíthatjuk, hogy „a keresztény theologiának az apostolok korában való történelme“ czímű könyve valóságos forradalmat idézett elő közöttünk a félszáz óta megállított eszmékben. Kétségkivül neki volt legnagyobb hatása az orthodox theologia felfogásának megváltoztatására. E következményt Reuss munkáinak

nem csak mély tudományos, eredeti volta idézte elé, hanem előadási modora is, melyekben a támadást és keserű polemiát teljesen kerüli. Az ő nyomós munkássága nem kevésbbé hatalmas befolyásának másik oka az, hogy a munkáiban jelzett eredmények hallgatói előtt már mind ismeretesek voltak az ő előadásaiból, ezért a mi egyházunk leendő papjai már be voltak vezetve a tudós tanár vizsgálódásaiba.

Feltünő, hogy Reuss éppen olyan szerény ember volt, mint nagy tudós, kevesebb reklámot soha senki sem használt. Jelmondatul a régi huguenottákét választotta: „az igazság győz". Szives volt mindenek iránt. kik tanácsát kérték, és senki sem távozott el tőle felvilágosítás, felbátorítás nélkül. Reuss hoszszú pályája végéig folytonosan dolgozott. A hivatalos tanítással kevéssel ezelőtt megszünt ugyan, de folytonosan dolgozott. Az ő theologiai és bibliai könyvtárához a közkönyvtárakon kivül hasonló gazdag magán könyvtár hihetőleg egy sincs.

Lehetetlen e helyen a Reuss munkáinak hoszszu jegyzékét adni; az idézetteken kivül a főbbek: „Az uj testamentumi iratok canonicus volta a keresztény egyházban," továbbá „Beszédek és theologiai tanulmányok". E három munkának nagy tekinélye van Németországban, hol a tudományos theologiát inkább szeretik, mint Francziaországban. Végül: „A biblia, uj fordítás bevezetéssel és magyarázatokkal", 16 kötet nyolczadrétben. Ez mestermű, melyben mindenik szent könyv előtt bevezetés van, s mindeniket magyarázat, értelmezés és jegyzések kisérik.

Megemlitem ez úttal, hogy az apokalypsis hires enigmáját is Reuss fedezte fel; s az apokalypisi számokat ma már mindenki elfogadta. Végül nem kell elfelednünk, hogy Cunitz-al meg Baummal megkezdette Calvin összes munkáinak a kiadását, eddig 44 kötet jelent meg.

Minden évben ez idő tájban rövid szemlét szoktam adni a Párisban tartott vallási évi gyűlésekről. Ez évben nagyon rövid leszek; először, mert a lutheránus papok conferentiája, melynek ajtai mindenki előtt nyitva vannak, ez évben nem tartatott meg; pedig kétségkivül ez lett volna a legérdekesebb. E mellett úgy látszik, hogy ez évben nem volt akkora érdekeltség, mint az előbbiekben; úgy látszik, hogy például az orthodoxok papi conferentiája nagyon lanyha volt; s a szerint a mit arról hallottam s a mit az orthodox lapok közöltek, éppen nem volt érdekes. A lapjaikból, melyek különben nem gazdálkodnak a részletességekben, jól lehet látni, hogy magok az orthodoxok sem voltak megelégedve conferentiájokkal. A felolvasások egyikének czime volt: „A szentlélek természete és munkálkodása." Az eléadó azon kezdette, hogy a szentlélek személyisége csak szent János evangéliuma 14., 15. és 16. fejezeteiben van határozottan megállitva; azután különös logikával azt következtette, hogy ezek a helyek megvilágitván Szent Pál szavait,

könnyen elvezetnek a szentháromságra. Meg kell vallanunk, hogy ez nem nagyon nyomós logika; mikor pedig a szentlélek munkálkodásáról beszélt, csaknem igazolta az illuminizmust. Ugy látszik, hogy a felolvasást kisérő vita kissé heves volt ama megjegyzések és czáfolások miatt, melyeket Ménégoz és Sabatier tanárok tettek a felolvasó fejtegetéseire. Egyátalában magok az értelmes orthodoxok sem fogadták igen melegen ezt a vitát, melynek az lett volna a feladata, hogy a szentháromság új alapon bizonyittassék be. A másik tárgy volt: „a pap mint lelki kalauz.“ Ugy látszik, hogy ez még kevésbbé keltett érdekeltséget, mint az első. A papból gyóntatót csináltak: úgy tetszik, mintha valamely hitczikkely fölött vitatkoztak volna. Vajjon az orthodoxia visszafelé halad-e a középkorba? Mikor látjuk, hogy minő kérdésekkel foglalkozik és tölti az időt, könnyen elhiszszük, hogy csakugyan visszafelé halad. A jövő évi gyűlésre kitűzetett: „A tekintély a hit dolgában“; az eléadó De Pressensének a veje, az „institut des Missions“ igazgatója Boegner úr leend.

A számos vallási társulatok különböző gyűlései sem tüntetnek fel semmi érdekest. Kiveszem a párisi protestáns bibliai társulatot, mely elnökétől Schickler úrtól egy igen jeles beszédet hallott. Beszédét azon kezdette, hogy a biblia forditásainak reviziója mindig nélkülözhetetlen volt s az is lesz; ez bevezetésül szolgált arra, hogy Oltramare haláláról és az ő új-testamentumi becses forditásáról beszéljen. A bibliai társulat ebből a forditásból 1873 óta 70 ezer példányt osztott ki a mi eklézsiáinkban; az orthodox ekklésiák közül is sokan kértek. Oltramare után Viguié tanárról emlékezett meg az elnök. Viguié sokáig volt tagja a társulat igazgatóságának. Viguiéről különösen mint prédikátorról beszélt, oly prédikátorról, a ki szerette olvasni a bibliát a népnek s a ki ki tudta választani az oly rövid, hatós helyeket, a melyek a szivekbe vésődnek s a melyekre szerette alapitani papi tanitásait. Beszéde vonatkozó részét igy végezte be: „különösen ragaszkodott a vigasztaló helyekhez, hallgatóit nem állitotta a Sinai aljába, hanem a Galilei hegyre, hogy ott vele lássák a csendes és békeszerető mestert, a mikorra neki is meg kell jelenni e mester előtt; a halálát megelőző vasárnap a szenvedőket, a reményteleneket ezzel vigasztalta: jőjjetek én hozzám, kik elfáradtatok és megterheltettetek és én megvigasztallak titeket“. Ez volt az ő utolsó tanitása. A bibliai társulat 1890. évi számadását bevételi többlettel zárta be; a mi régóta nem történt, a mi annál feltünőbb, mert a vallási társulatok ez évben nagyobbára veszteséggel munkálkodtak; például „az elemi nevelési társulat“, a missió társulat, melynek hiánya 100 ezer frankra megy. E nagy hiányra vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy az főképpen a Loyalty szigetre telepitett missió miatt történt, hol franczia missionariusok foglalják el az angol missionáriusok helyét; meg azokra az állomásokra is sok költség kellett, a melyet a társulat a franczia Congóban újolag telepitett. Egy átalában nekem úgy tetszik, hogy ezekben a vallási gyűlésekben kevesebb élet, kevesebb buzgalom és lelkesedés mutatkozott, mint a megelőző években. Valahogy meg kellene szüntetni e

lankadtságot. Azt hiszem, hogy nem kellene a gyűléseket mindig Párisba tartani.

Nekem úgy tetszik, hogy el lehetne fogadni a franczia protestáns történelmi társulat gyakorlatát, a mely évi gyűléseit a franczia protestantismus különböző főbb helyein tartja, s mindenütt érdekeltséget kelt. Ez évben Bearnban gyült össze: e gyűlésről még nem irok, mert tudósitás még nem jelent meg.

D. CHARRUAUD.

IMA.

(Szentkirállyi Árpádné szül. Koncz Julia koporsójánál Szombatfalván 1891. május 17. Pünköst első napján)

Életnek és enyészetnek Ura, egy Isten, Atyánk a Krisztusban! lelkünknek szomoru gondolataival, szivünknek elborult érzéseivel állunk itt, e gyászos ravatal mellett. Oh mily kemény itéletet tartál felettünk. Oh mint érezzük mi is a te sujtolásodat, melylyel egykor Izraelt fenyitéd eképpen: siralomra forditom a ti Innepiteket és minden éneklésiteket keserüségre.

Mi sirunk és sóhajtunk a nagy veszteség felett, melyet a te akaratod — oh erős Isten — e házra és lakóira váratlan mért. Nincs többé a szerető hitves, nincs a mivelt lelkü, a fennkölt szellemü nő, kit az értelem fénye s nemessége érzeményinek oly sokak fölé emelt,; osztozunk a férj keservében, a kinek néma önmegadásában mintha hallanók a kesergő pátriárka szavait: az Ur az én dicsőségemtől megfoszta engem És mi, a résztvevő sokaság, a letünt életnek kedves emlékeitől illetve. a halálnak gyászos munkájától ijedten szólunk az ó szövetség bölcsével: Hová fordult a te szerelmesed? Oh mert a mi lelkeinket is érinti e gyász; mi is sokszor éreztük az ő munkás szellemének hatását: gyönyörködtünk szeretettel párosult komolyságában; a szép és ékes házi rendben, a könnyed és nyájas társalgásban, a mindenre kiterjedő figyelem s gyöngédségben tündöklő otthoniasság közkedvességnek érdemlett polczára emelék. S kinek nevét erény, tisztelet környezé, im hült tetem leve.

Mi sirunk és sohajtunk a gyermekszivekre borult sötét gyász felett is. Mintha mi magunk is éreznők a forró könnyek melegét, melylyel uj éltet szeretnének lehelni a kihült szivbe azok, kiket egykor melegséggel táplált; mintha mi is éreznők a fájdalom éles nyilalásait; meg-meg ujuló zokogásukban mintha hallnók a mérhetetlen bánatnak kitöréseit. Oh hová lön az édes jó anya? miért nincs most is ajkain tanács, szivében égő szeretet, mint régentén vala? mi lett a drága életből, mely boldogságot és reményt adott annyi szerető kebelnek, mely a családi tüzhelyet is oltárrá szentelé? Im, e gyász koporsó felel: letünt örökre! halálnak keze oltá ki azt könyörtelen. Hiába volt annyi imádság: hiába minden ápolás; erősebb a Teremtő, mint a teremtmény; hatalmasb az Ur, mint a gyenge porhüvely s nekünk akaratán megnyugodni kell!

Mi együtt sirunk és együtt sohajtunk a rokon keblekkel is; a megszakadt földi kötelék után áldó emlékezetben keressük elégtételünk. Oh mennyi boldog nap, hány kedves pillanat szól a multból rokon lelkek békéjéről, ok milyen sok édes emlék ujul meg e ravatalnál, hol minden sziv keservet önt, minden lélek keservben áll. Oh mennyi gyászfátyolt szőtt e halál, hány szemben fakasztotta könnyeknek árját, hogy csordultig teljék a keserüségnek pohara!

Velünk együtt sirnak, velünk sohajtanak annyi szenvedők és szerencsétlenek, éhezők és ruhátlanok is, kiket jótékonyságaiban részeltetett. Kiknek arczáin egykor könnyeket törölt, könnyeiket hozzák el most áldozatul.

Ur Isten, édes Atyánk! tekints le magas egeidből e gyászra s ki megrenditő csapásban szólottál itéletet, elfogyhatlan jóságban adj vigasztalást. Kérve-kérünk téged, nyujts erőt a bánatos férfiunak, hogy a kire még annyi üdvös munka vár, kit szép reményü gyermekek neveznek édes atyának, pótolhasson enszerelmében anyahiányt. Nézz alá a gyermekek keservére s ha megengedéd is, hogy mint tavaszmezőnek virági felett, ugy romboljon szivüken a vihar, ne hagyd őket vigasztalan; a drága tetemekre hulló könnyekben ragyogtasd égi szövetséged szivárványszineit; tápláld szemök nedüjével a lélekbékének olajágait. Szüntesd, oh szüntesd meg szerető rokonoknak könnyárját s a sötét sirhalom felett is éltesd a hitnek világát.

Szólj mindnyájunkhoz a te biztatásoddal, hogyha sebet ejtnek is kezeid, irt és balzsamot adsz Gileadból A válás megrenditő fájdalmát enyhitsed a viszontlátás édes reménységével.

Drága halottunk felett dicsőitsd meg atyai kegyelmességedet: kinek életéért oly sok imát hallott az ég, gyászos sorsán zokogástól telt meg a lég, — ki lelkében hitet örzött, szivén reményt táplált, — ki őrszem volt családjában s emberek között jóltevő: lelkének nyerjen örök idvességet az égi honban: porrészeinek nyugalma felett álljon őrt a te isteni békeséged.

Szent Fiad nevében kérünk, hallgas meg minket. Amen.

Györfi Ferencz,
szentmihályi unitárius pap.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori iróktól.)

Betegség.

Rásztkórotokból majd kigyógyultok, ha az élet derekasan kezd kicsufolni. Göthe.

Az öregség és egy kevés betegség, időt nyujtnak nagy meggondolkodásra. Sevigné asszony.

Mikor a beteg saját nyavalyájába szerelmes, meg kell őt csalni, hogy meggyógyithassuk. Malebranche.

Nagy betegségeknél a legrémitőbb válság után áll be azonnal a gyógyulás, mint csodaeset. Sand Gy.

Birálat.

Szivünkben gyóm tenyész, ha szél nem ér. Ki rosszat mond felőlünk, az csak gyomlál. Shakespere.

A birálatokat, ha azok nem gúnyiratok — akár a fejedelemre, akár a legalsó polgárra vonatkoznak — nem kell eltiltani. II-ik József császár.

A néző gyakran jobban fel tudja fogni az eljárásokat, mint az eljáró. Hegner.

Könnyebb birálni, mint tenni; valamint könnyebb parancsolni, mint végrehajtani. II-ik Fridrik.

Mindent birálni akarunk, s mindig a rossz látponton állunk. Magunkat birálni akarva, igen közel vagyunk magunkhoz; másokat akarva birálni, igen távol állunk tőlük. Fontenelle.

Az ember értelme szabaddá született, s joga van megbirálni mindazt, a mit csak megismerhet. Condorcet.

Biró.

Ha az embert a szándékért itélnők el, melyik becsületes embert nem lehetne életében tizszer felakasztani? Ha a birónak jogot adunk a vádlott lelkében olvasni, mi lesz az emberi igazságszolgáltatás egyéb, mint képmutató önkénykedés? Nem a vétkes cselekedet tenné a bűnt, hanem a biró szeszélye vagy előitélete. Laboulaye Eduárd.

A kit meglát az igazság, azt megragadja: bánja is a törvény, hogy tolvaj itél tolvaj felett! Shakespere.

Mikor a birónak nincs egyéb a fejében, mint nagyravágyás és kevélység, soha sincs akkor igazság és emberség a szivében. Voltaire.

Bitang.

A törvénytelen gyermekek a legkiáltóbb bűnök. Saphir.

Mikor a nő férjét idegen származásu gyermekkel terheli, árulást, hitszegést alávalósággal tetéz. S ha létez borzasztó helyzet a világon, ilyen azon szerencsétlen apáé, ki nem bizván saját nejében, nem meri magát szive legédesb érzelmeinek odaengedni, és gyermekét megölelvén, azon kell kétkednie: nem egy idegennek gyermekét, nem gyalázatának zálogát ölelgeti-e? Rousseau.

Bizalom. Bizalmatlanság.

Megérdemli, hogy megcsalva legyen, ki a gondolatlannál szivet keres. Schiller.

Nagyon kedves dolog, sorsunkat reá bizni arra, a ki minket szeret, — s úgyszólva, magunkat más által gondozva érezni. Sand György.

Alig csalatkozik, a ki másban nem bizik. Petrárka.

Bocsánat.

A kinek kezében van a boszuállás és megbocsát, mindenütt hősnek tartatik. Voltaire.

A hol csak panaszolni való van, ott sok megbocsátandó is van. Sand Gy.

Könnyen megbocsát az ember azoknak, a kiktől félni kell. Voltaire.

IX-ik Lajos franczia királynak egy ember akkor nyujtott kérelmet büntetés elengedésért, mikor az a templomban imádkozott. A király azt válaszolta: Jókor kérsz, mert én is most kérem Istenemtől bűneim bocsánatát, és igy következetesnek látom, hogy én is neked irgalmazzak, kérelmednek elégtételt fogok adni!

Bohózat.

A bohózatok kedvelői romlott izlésüek és itélő tehethég nélküliek. Petrárka.

Jól meg kell jegyezni, hogy azon dolgok melyek minket gyönyörködtetnek, többnyire helytelenségek. Montesquieu.

Boldogság.

— — — Rajtunk áll, hogy boldogok legyünk,
Csak akaratos ne legyen természetünk.

Gyermek dolog, inkább szomjazni, mintsem más
Pohárból inni, mint a melyre kedve jött.
A bölcs — mert nem jogunk a sok válogatás —
A honnan jut onnan issza az örömöt. Petőfi.

Csupán egy eset van, mikor az ember állithatja, hogy az ő tettleges helyzete jobb vagy rosszabb, mint szomszédáé; ezen eset a féltékenység, és percze a győzelem. Voltaire.

A valódi boldogság megitélésében tulságig sokat adunk a látszatra; ott tesszük fel, a hol legkevésbé van; ott keressük, a hol nem tudna lenni: a jó kedv igen kétes jel, — gyakran csak másokat ámit, mint szerencsétlen — s magát is. Rousseau.

Mikor az ember a boldogságot jól kereste, sehol is azt jobban fel nem találja, mint saját házában. Voltaire.

Annyira nem vagyunk a földön boldogságra hivatva, hogy vagy testünknek, vagy lelkünknek szükségkép szenvedni kell, mikor t. i. egyszerre nem szenved mindkettő, — s az egyiknek jóléte csaknem mindig a másnak hátrányára van. Rousseau.

A boldogságvágy sohasem alszik az emberek szivében. Rousseau

Az egyforma boldogság unalmassá lesz; szüksége van az életnek magaslatokra és alantabbi fokozatokra; s azon nehézségek, melyek a dolgokba vegyülnek, felébresztik a vágyat, s fokozzák az örömet. Moliére.

Minden lélek nem képes a boldogságra, mint nem minden föld tud egyenlően aratást adni. Chateaubriand.

A legboldogabbak sorsa is összefont fonalszál, bánatból s örömből vegyesen szőve. Bánatok teszik édesebbé az örömet, veszteségből s nyereményből alakul az; egyik a másikat váltja fel, most elkomoritván, majd felderitvén lelkünket. Smiles.

Igen nagy szolgálat, hivatal és gazdaság semmitsem használnak a boldog életre, sőt néha aval ellenkeznek is. Argens.

Az ember nagyon aggodik azon, hogy a jelen perczben boldog legyen; ezt egy jövő időre hagyja, mintha a jövőnek más tulajdonának kellene lenni annál, a mely már megérkezett. Fontenelle.

A boldogságnak, hogy valóban tökéletes legyen, a legtökéletesebb dolgok szemléléséből kell eredni. De mi oly tökéletes. mint a szépség és erény? mi szebb a mindenségnél? s melyik erény hasonlitható a legfőbb lény jóságához és igazságához? Hume.

Az életben nagy boldogságot ne várj, arra az emberi természet nem fogékony. Hume.

Akaratunknak nem áll hatalmában, hogy boldogok lenni ne óhajtsunk. Malebranche.

Bolondság.

A bolondság az egész világot körüljárja, mint a nap, mindenütt fénylik. Shakespere.

Jobb az okos bolond, mint a bolond bölcs. Shakespere.

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

PROTESTÁNSOK-E AZ UNITÁRIUSOK?

E kérdést gyakran teszik fel s felelnek rá tagadólag, tudatlanok tudatlanságból, tudósok elfogultságból. Mi az unitáriusokat kétségtelenül protestánsoknak tartjuk. De nem úgy némely debreczeni theologus, kik következetesen hirdetik, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Az a hang, melyet a Magy. Prot. Irod Társaság megalakitása alkalmából eléggé ismerünk, most külföldön szólal meg ellenünk. Dr. Szlávik Mátyás, eperjesi theol. tanár a Magy. Prot. Irod. Társaságot a Gothában megjelenő „Theologische Studien und Kritiken“ czimü folyóirat ez évi első számában ismertetve, sajnálatosnak mondotta azt a heves tollharczot, melyet annak idején protestáns lapokban a felett folytattak, hogy vajjon protestánsok-e az unitáriusok és hogy főképpen az egyletben részt vehetnek-e. E megjegyzés nem maradhatott felelet nélkül. Dic őfi lelkész és Erdős theol. tanár az emlitett folyóirat harmadik számában igy nyilatkoznak: „Ja; wir Debreciner behaupten es für immer aufs bestimmteste, dass die Unitarier nicht zu den Protestanten gehören und dass sie als solche den Arbeitsplan eines protestantisch-litterarischen Vereins nur stören würden, falls sie zu Mitgliedern desselben wären angenommen werden.“ E nyilatkozatra Dr. Szlávik, valamint arra a támadásra, melyet ellene Balogh Ferencz a „Szabad Egyház“ 9-ik számában (czimével ellenkezőleg a legorthodoxabb protest. lap Magyarországon) intézett s megleczkéztette azért, mivel a Dávid Ferencz egyletnek felolvasást merészelt küldeni, a „Sárospataki Lapok“ 22-ik számában megadta a maga részéről a méltó feleletet. Hogy az ő felvilágositásai fognak-e „orthodox ellenein“, hogy megnyilik-e szemük Channing és Parker látására, kik az amerikai összes keresztény egyházak életére oly termékenyitőleg hatottak; hogy legújabb egyházirodalmi viszonyaink egyik legszebb fejezetének fogják-e látni a három prot. felekezetnek a volt prot. egyletben való együttmunkálását -- alig hisz-

szük, s még kevésbbé, hogy a mi szavainknak lenne nálunk valami foganatja. De a kérdéshez hozzászólani felhiva érezzük magunkat.

Az illető debreczeni urak tehát a leghatározottabban azt állitják, hogy az unitáriusok nem tartoznak a protestánsokhoz. De állitásukat semmivel sem indokolják. Hát ez magában elég furcsa, egy nézetet ismételve állitani és semmivel nem indokolni. Mi az unitáriusokat protestánsoknak tekintjük és megmondjuk azt is, hogy miért tekintjük azoknak.

A „protestans“ név egy nagy elvvel keletkezett, a lelkiismereti szabadsággal, melynek a speieri országgyűlésen történt protestatio csak külső mozzanata, de a névnek tartalma maga eme nagy elv, mely a hit dolgaiban csak Istent ismeri el biróul. Ez elv mellett keletkeztek a különböző protestans egyházak, melyeknek közös vonása egyfelől a római egyház tekintélyének elvetése, másfelől pedig a Jézus vallásának, az evangeliumnak az erősitése. Ez elv mellett keletkezett az unitárius egyház is mindjárt a hitújitás első száz évében.

Már most mi okon lehet tőle a protestans nevezetet megtagadni, hogy ha az a közös vonásokban egyezik a többi protestans egyházakkal. Nem foglalt-e az állást a római egyház tekintélye ellen? Nem a pápásokat ostromolta-e Dávid Ferencz hatalmas szónoklata, „hogy a pápa találmánya megromoljon és hogy Krisztus győzedelmes legyen az ő fiaiba?“ És nem a Jézus vallását erősiti-e, midőn azt mondja: „Ne állitsa senki, hogy mi új tudománt kezdettünk volna hirdetni, hanem megértse minden ember, hogy mi azon régi evangeliumot prédikáljuk, melyet Szt. Pál és több apostolok hirdettek.“ Mi okon lehet azt mondani, hogy az unitáriusok nem protestánsok, hogy ha a római egyház tekintélyét, a pápa csalhatatlanságát ma inkább tagadják, mint valaha, és a Jézus vallását tartják ma is idvezitőnek, az evangeliumot az alapnak, a melynél más fundamentumot senki nem vethet, s a melyre saját vallásukat épitniök kell? Mi okon, ha a lelkiismereti szabadságot és a szabad vizsgálódást, melyeknek a protestáns egyházak lételöket s mindazt a mi bennök nagyszerü, a tudományos miveltséget, a felvilágosodást, az eléhaladást köszönik, tiszteletben tartják s ez elvek gyakorlását nemhogy megszoritanák, hanem a legszélesebb értelemben és teljes mértékben kivánják alkalmaztatni?

A protestantismusnak igazi lényegét tekintve nemhogy megtagadni lehetne az unitáriusoktól a protestáns voltot, sőt alig lehet egy felekezetet inkább protestánsnak nevezni, mint éppen őket. A protestantismus

nagy elveit sehol nem találjuk életteljesebb működésben, mint éppen ő náluk. S nem is tagadják meg a protestáns nevezetet tőlük, a kik a protestantizmust lényeges, közös vonásaiban tekintik.

Forgassátok át azoknak műveit, a kik az általános keresztény egyház történelmét megirták, vagy a kik általában más egyházak mellett az unitáriusról is irtak, sok tagadást találhattok rája nézve, de számbavehető müvet alig, mely tagadná, hogy az unitáriusok a protestánsokhoz tartoznak. Az „Encyclopaedia Britannica“ mely Edinburgban, e kitünően calvinista protestáns városban jelent meg, s melyet a legkitűnőbb tudósok irtak, az unitáriusokat kifejezetten a protestánsokhoz számitja éppen ugy, mint az egyháztörténelem és az összehasonlitó hittan legkiválóbb irói.

Miből akarják önök a protestántizmust megitélni?! Dogmájukból, confessiojukból? Ez az a mérték, mely önöknél határoz? Hiszen akkor dogmájukkal előbb kebelükre ölelhetik protestansokul a katholikusokat, mint bárki mást, mert sok egyezőt találhatnak egymással; hiszen akkor önök protestánsokul a lutheránusokat se fogadhatják el, mert dogmáik több pontban különböznek egymástól; hiszen akkor dogmájukkal önök egyedül maradnak protestánsoknak.

Dogmai szempontból beszélhetnek önök, ha ugy tetszik; de ez álláspont következése nem az, a mire önök jutnak, hogy az unitáriusok nem protestánsok, hanem csak annyi, hogy **nem trinitáriusok.**

De hát ilyenekül nem egyedül állanak az unitáriusok a protestans világban. A németországi „Protestanten Verein“ programjában ezt olvassuk: „A Jézus személyéről csak oly fogalmak elégithetik ki e kor vallási szükségeit, melyek teljesen elismerik az ő emberi voltát és őt a történelembe helyezik.“ Hasonló programmja van a franczia protestans egyletnek és a hollandi protestans társulatnak. S kinek jut eszébe tőlük a protestans nevezetet megtagadni? Legfennebb liberalis protestansoknak mondják a más hitnézetü protestansoktól való megkülönböztetésül. S hogy ők az unitáriusokkal együtt a kereszténység eszméit a róm. katholicismuson elől az eredeti forrásoknál keresik, ez oly törekvés, melyet a protestantismus elveivel ellenkezőnek mondani nem lehet.

Nem szólunk arról, mivel önök e kérdést összekötötték. Elég volt már abból. Itéljen a felett a jövő. Csak arra akartunk rámutatni, hogy az önök nézete igazolatlan. Önöknek joguk van velünk nem egyesülni, semmiféle közczélra nem szövetkezni, de arra nem jogosultak, hogy ennek okául azt állitsák oda, hogy az unitáriusok nem tartoznak a

protestansokhoz, mert ez ellen a protestantismus szelleme, és a prot. egyházak fejlődése tiltakozik.

És ha önök mégis oly határozottan állanának Debreczen nevében e nézet mellett és „für immer," Szabolcskának „Kálvin városából" küldött levele, melyben arról értesit, hogy Genfben „az egyetemi kálvinista" theologia ma tulajdonképp inkább unitárius, (Debreczeni Prot. lap. 26. sz.) szolgáljon intésül arra, hogy talán elég lesz nézetükkel csak a jelenre nézve megelégedni és nem beszélni „für immer," mert a protestantismus haladó szelleme erősebb minden tantételnél, erősebb a dogmarendszereknél. (P.)

———

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Kriza-Album. Kriza János költőnk emlékére Kovács János ig. tanár, szerkesztőtársunk egy albumot szándékszik kiadni. Ugy hisszük, nem szükséges e vállalatot bővebben ajánlanunk. Olvasóink készséggel fogják azt pártolásban részesiteni. Itt közöljük az előfizetésre felhivást:

Felhivás előfizetésre: Kriza János, néhai unitárius püspök és költő, a M. Tud. Akad. l. és a Kisfaludy-Társaság r. tagja, a Vadrózsák halhatatlan szerzője szülőházát emléktáblával jelölte meg 1882. év nyarán a kolozsvári unitárius főiskola ifjusága. Ezzel egyidejüleg elhatároztatott, hogy az emléktábla leleplezése ünnepén elmondott alkalmi óda és beszédek, ezek között Jakab Elek M. T. Akad. r. tagnak különös irodalmi becsü emlékbeszéde, több kiváló iró művével együtt, kik Kriza János emléke iránt való kegyeletből közreműködésüket megigérték, diszes füzetben Kriza-Album czim alatt kiadassanak s a mű tiszta jövedelméből Kriza-alap létesittessék. Ezt az alapot, a melynek egy része már az ünnepély alkalmával összegyült s jelenleg 246 frtot tesz, takarékpénztárban gyümölcsözteti s kamatait az ifjuság körében hirdetendő szépirodalmi pályázatokra forditja majd a kolozsvári unitárius főiskola.

Megbizásomból kifolyólag előfizetést hirdetek a Kriza-Albumra, a mely 7—8 ív terjedelemben, negyedrét alakban, Kriza János arczképével, f. évi szeptember havában kerül ki a sajtó alól

Közlemények lesznek az Albumban egyebek közt: dr. Brassai Sámueltől, Szász Károlytól, Jakab Elektől, Kőváry Lászlótól, dr. Szász Bélától, Bodnár Zsigmondtól, Jékey Aladártól, Jakab Ödöntől, dr. Hegedüs Istvántól, Fanghné Gyujtó Izabellától, dr. Ferenczi Zoltántól, Kozma Ferencztől stb.

Az Albumra, melynek a lehető legdiszesebb kiadásáról a Hornyánszky-féle nyomda gondoskodik, 1 frttal lehet előfizetni.

Az előfizetések hozzám küldendők Kolozsvárra. (Tivoli-utcza 9. sz.)

Kolozsvárt, 1891. junius hó. Kovács János, igazgató tanár, a Kriza-Album szerkesztője.

Emlékbeszéd báró Orbán Balázs felett. Irta és felolvasta a M. Tört. Társulat 1890. oct. 2. választmányi ülésén Jakab Elek, m. tud.-akad. r. tag. E munka először a Századokban jelent meg, s most külön füzetben is kiadatott. A tudós történelemiró méltó emléket emelt benne a „Székelyföld" irójának, a hazafinak, a székely nép egyik legnemesebb és legkiválóbb fiának.

Bodnár Zsigmond, budapesti egyetemi magántanár „A magyar irodalom története" czim alatt füzetes vállalatot inditott meg. Az első füzet az irodalom és irodalom-történet fogalmának s a magyar irodalom-történet korszakainak meghatározásával foglalkozik. Ezen kivül még a magyar nyelvről és a magyar népről, a nemzet eredetéről, ősvallásáról és ősköltészetéről

nyujt nagyérdekü fejtegetéseket. Azután a magyar mondaköltészetre és a középkori vallásos irodalomra tér át s az utóbbi kornak mind vallásos, mind világi költészetét kiváló hivatottsággal tárgyalja A második füzet a hitujitás korát öleli fel. Bodnár Zsigmond kitünő tehetségü iró, kinek a magyar irodalom-történet majd minden ágában vannak önálló nézetei s e nézeteket nem is késik elismerésre méltó nyiltsággal közölni. Mélyre ható tanulmánya és sokoldalu ismerete kiváló súlyt kölcsönöz itéletének. S nagy örömünkre szolgál látni, hogy itéleteiben nyilvánuló meggyőződése nem egyszer eltér a Toldy-féle iskola szükkörü felfogásától. Meginditott vállalata, mint a mely első nagyobb szabásu irodalom-történetünk s kiadása mindamellett is az iró vállára nehezül, nagy feltünést keltett. Szabad szellemü nyilatkozatai kiváló érdekességüek főképpen reánk, unitáriusokra nézve. Bár a középkori katholikus vallásköltészetről megkapó képet rajzol, a hitujitás korával szemben sem elfogult. Sőt Sylvestert, Mélivst, Heltait és Bornemiszát kitünő szakismerettel behatóbban is tárgyalva, teljes méltánylattal emlékezik meg az unitárius irányzatról is. Részletesebben fogunk folyóiratunkban e művel foglalkozni. Most csak olvasóink figyelmét kivánjuk felhivni e nagyfontosságu vállalatra, mely elegáns kiállitásánál fogva dísze lehet ugy intézetek, mint magánosok könyvtárának s kétségkivül legkeresettebb olvasmánya leend a magyar nemzet irodalmát behatón ismerni óhajtó miveltebb közönségnek. Megjelenik minden hó elsején 5—6 ives füzetekben. Előfizetési ára májustól deczemberig 4 frt, májustól augusztusig 2 frt. Egyes füzet ára 60 kr. Gyüjtőknek 6 példány után tiszteletpéldány jár. Az előfizetési összeget Bpestre, Tisztviselőtelep, Család-utcza 5. sz. alá kell küldeni.

K. F.

KÜLÖNFÉLEK.

Az angol unitáriusok évi közgyűlése és nemzeti conferentiájok. Az angol unitáriusok évi közgyűlésöket s ezzel kapcsolatosan nemzeti conferentiájokat f. évi ápril 23-án s következő napjain tartották meg Londonban, nagyszámu közönség előtt. Az innepi beszédet Bla chford A., a Manchester New-College egykori növendéke s bristol-i lelkész tartotta Péld 23. r. 26. v. alapján: „Adjad szerelmes fiam a te szivedet énnekem.“ A remek beszéd egy hatalmas felhivás és buzditás volt az unitáriusokhoz, hogy szenteljék magukat teljes szivvel és lélekkel az egy Isten szolgálatának s az igazság ügyének ugyanazon szellemben, a mint azt elődeink tették.

Az egyházi beszéd végeztével szokásos gyűjtés volt, melyből 600 frt gyült be a társulat czéljára. Azután Beard J. elnök üdvözölte a megjelenteket, s különösen H o c h a r t J. lelkészt, Brüsszelből, ki mint az ottani szabadelvü egyház képviselője vett részt a gyűlésen. Hochart lelkész megköszönve a szivélyes fogadtatást, beszédjében kiemelte, hogy mennyire bátoritó az ő hiveire annak tudata, hogy ők nem állanak egyedül, hanem máshol is vannak, a kik azt a hitet vallják, mint ők.

Az elnöki megnyitó után következett a társulat jeles titkárának, Ierson Henriknek jelentése, mely egy világos képet nyujtott az igazgató tanács évi működéséről. Az évi jelentésben különösen kiemeli a titkár, hogy napjainkban nagy mozgalom indult meg a vallás mezején, s annak iránya megegyezik az unitárius nézetekkel. Épen ezért felhivja a figyelmet, hogy e mozgalomban a Brit- és Külföldi Unitárius Társulatnak vezér szerepet kell vinnie. De ez csak úgy lehetséges sikeresen, ha a vidéki kisebb társulatok is csatlakoznak s igy együttesen működnek a szabadelvü kereszténység diadalra juttatásában. E tekintetben örvendetes jelenség az, hogy a vidéki társulatok közül 8 csatlakozott a Brit- és Külföldi Unitárius Társulathoz, s képviselőket küldenek az igazgató tanács üléseibe.

Minden évben egy vasárnap, melyet a „T á r s u l a t v a s á r n a p j á n a k“ neveznek, gyűjtés történik az egyházi beszéd végeztével a társulat czéljaira. Ily módon begyült 4100 frt. A társulat összes bevétele 56,000 frt volt, melyből szegényebb eklézsiákat segélyeztek; újakat szerveztek, templomokat épitettek, könyveket, röpiratokat osztottak ki ajándékul, s tetemes összeget missiói czélokra forditottak. Továbbá felemliti a titkár a külföldi hitrokonokkal való összeköttetést s levelezést, melyet a társulat nevében folytatott. Az igazgató tanács s az elnöki tiszt betöltése után az ülés véget ért. Ezután tartották meg az úgynevezett s o i r e t, mely alkalommal szebbnél-szebb beszédeket mondottak.

Az évi közgyűlés után, mely a társulat keletkezése után a 66-ik, a nemzeti conferentia folytatta 3 napon át érdekes értekezleteit. E conferentián részt vehetnek a különböző egyházak szabadelvü tagjai is. A conferentián felolvasások tartatnak, melyeket mindig isteni tisztelet előz meg. Ez alkalommal az egyházi szónoklatot Dr. Brooke Stopford A. hirneves pap tartotta, ki az anglicán egyház hive volt régebben. Beszédjének alapigéje: I. Kor. IV. 1. 2. „Úgy itéljen felőlünk az ember, mint Krisztus szolgái és az Isten titkainak sáfárai felől. Egyébiránt pedig az kivántatik meg a sáfárokban, hogy az ember hűnek találtassék.“ Felette érdekes beszédében szónok azt igyekezik kimutatni, hogy a tulságos kritika és vitatkozás milyen bénitólag hat az egyházi életre; továbbá, hogy az egyházak sikere főleg attól függ, hogy minő szellemben ragaszkodnak Krisztushoz és az ő eszményéhez. Összesen 3 felolvasás volt. Az elsőt Clarke Tamás tartotta a következő tételről: „Miért nem teszen nagyobb haladást a mi egyházunk, midőn a szabadabb elvü kereszténység oly gyorsan fejlődik?“ A másodikat Dr. Crosskey tartotta: „A nemzeti nevelésről, az egyház ellenőrzése nélkül.“ A harmadik felolvasó Wicksteed P. H. lelkész volt: „Az egyház és társadalmi kérdések“ czimü tételről. A felolvasásokat mindig vitatkozások követték, a mik érdekes eszmecserékre adtak alkalmat. Az érintett két gyűlés lefolyása élő tanubizonysága angol hitrokonainknak hitvallásukhoz való forró ragaszkodásáról s buzgóságáról.

Miért nem tesz nagyobb haladást a mi egyházunk? e kérdést élénk érdeklődéssel tárgyalták angol hitrokonaink „Nemzeti Conferentiá“-jukon. A szabadelvü kereszténység mindinkább terjed a különböző egyházakban. Hogyan történhetik az, hogy a mi egyházaink mégis nem növekesznek. Némelyek ezért a papságot okolták, mások pedig azt hozták fel, hogy a világiak nem elég buzgók. Felhozták azt is, hogy némely gazdag emberek nem áldoznak egyházi czélokra, sőt az egyik hozzászóló egyenesen azt mondotta, hogy tőlük függ, hogy az egyházak éljenek. Egy másik még egyebek mellett abban is kereste az okot, hogy a lelkészek nem eléggé mivelik a stylust. A ki a tárgyat előterjesztette, a következő négy feltételt jelölte meg a sikeresebb munkára: 1. hivatott lelkészek, 2. buzgó világiak 3. irodalom, 4. szervezés, mely utóbbi angol hitrokonainknál egészen hiányzik, mivel az egyes egyházközségek közt nincs semmi szervi összeköttetés. E kérdést mi is éppen ugy feltehetjük és többfelé kereshetjük az okot. De annyi bizonyos, hogy a felolvasó három első pontját mi is elfogadhatjuk, s az elsővel kapcsolatban mindenekelőtt theologiai intézetünk ujra szervezése tünik fel szükség gyanánt. Ezt már sokáig halasztani egyházunk érdekeinek hátránya nélkül nem lehet. És itt nem csak a theologiai tanárok számának szaporitására gondolunk, hanem azokra a módokra is, melyek minél több tehetséges ifjunak az intézetbe vonását lesznek hivatva eszközölni. Ezt mi nagyon fontos tényezőnek tartjuk egyházunk eléhaladására.

Egyházi élet Udvarhelykörben. „Pártiálisunk f. hó 23-án folyt le. Igen érdekes tárgyai voltak: a karácsonyfalvi s muzsnai ekkiézsiáink

ügyének megbeszélése s az udvarhelyi templomépités terve. Az előbbi két ekklézsia a katholikus, illetve református egyházak téritő munkája által nagy mértékben veszélyeztetve van. Miután az ellenfelek a mi hiveinket kepe-nemfizetéssel csábitgatják magukhoz: részünkről a helyes irányu vallás-erkölcsi nevelés mellett a kepemegváltás mielőbbi keresztülvitele a legsürgősebb teendő; mire nézve a közgyülés inditványnyal járul a Főtanács elé.

Az udvarhelyi templomépités érdekében a gyűjtés meginditása kimondatott s a jelen voltak meg is kezdették az adakozást. A tervezet szerint az épitési anyagokat a körbeli ekklézsiák fogják összeadni.

A főispán-főgondnok ur ő méltósága a gyűlésen fiaival együtt mindvégig jelen volt. Az istenitiszteletet Dombi J. szt.-mártoni lelkész végezte. Dalkörünk is három darabbal szerpelt." (A.)

Kolozsvári főiskolánk tanári kara két uj tanárral szaporodott. A vallás- és közoktatásügyi minister az unitárius egyházzal kötött szerződés értelmében az Egyházi Képv. Tanács ajánlatára kinevezte Kanyaró Ferenczet a magyar nyelv-, történelem-, bölcsészeti tanszékre és Boros Sándort a mennyiség-természe tanira. Tanulmányait mindkettő a kolozsvári egyetemen végezte. Hisszük, hogy bennök ugy az iskola, mint az egyház buzgó tagokat nyer és örömmel köszöntjük őket állomásaikon.

Gyászhirek: Szentkirállyi Árpád keresztúri felügyelő-gondnok s országgy. képviselő sulyos csapást szenvedett, nejének nagysolymosi Koncz Juliának f. évi május 15-én 43 éves korában történt váratlan halálában. Egy mivelt, finom érzésü és jótékonyéletü nő és családanya volt, kinek halála a társadalomnak is vesztesége.

Özv. Székely Sándorné szül. Hintz Zsuzsannát érzékeny veszteség érte. Fia Székely Ádám jun. hó 22-én rövid szenvedés után meghalt 51 éves korában. Az elhunyt aranyos-rákosi Székely Sándor költőnek és unitárius püspöknek egyetlen fia volt. Hivatalán kivül foglalkozott festészettel is, s munkái határozottan müvészi érzékről tanuskodnak.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

6-ik tanári székére tett adakozások.

VI-dik közlemény.

I. Tőkét.

a) *készpénzben:*

Székely Zsigmond gyűjtése Pipén	=	3 frt	75	kr.
Vitális Elek gyűjtése Parajdon	=	6 „	—	„
Bartalis Ferencz Medeséren adott	=	1 „	—	„
Jeddi Lajos Rugonfalván	=	5 „	—	„

b) *kötlevélben:*

Belle Lászlóné Sz.-Kereszturon	=	5 frt	—	kr.
Bedő Dénes k. tanár Sz.-Kereszturon	=	50 „	—	„
Telman Imre Sz.-Kereszturon	=	10 „	—	„
Darkó József Fiátfalván	=	2 „	—	„
Darkó Lajos Szt.-Miklóson	=	10 „	—	„
Kis László lelkész Kis-Sároson	=	10 „	—	„

c) *Évenként:*

Vitális Elek 5 évig à 5 frt	=	25 frt	—	kr.
Gálfalvi János Gagy 5 évig à 5 frt	=	25 „	—	„
Özv. Sebessi Ferenczné Gagy 10 évig à 5 frt.	=	50 „	—	„
Gelei Vilmos Gagy 3 évig à 3 frt 33 kr. . .	=	10 „	—	„
Sándor Domokos k. tanár 5 évig à 5 frt . .	=	25 „	—	„
Kozma Tamás Csehétfalva 2 évig à 5 frt . .	=	10 „	—	„
H. Karácsonfalvi ekkla 5 évig à 1 frt . . .	=	5 „	—	„
H. Almási ekkla 10 évig à 10 frt	=	100 „	—	„
Haranglábi ekkla 5 évig à 2 frt	=	10 „	—	„
Ifj. Gálfalvi István 5 évig à 1 frt.	=	5 „	—	„

Kolozsvárt, 1891. jun. 25.

Benczédi Gergely,
központi pénztárnok.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS TEMPLOM BERENDEZÉSÉRE ADAKOZTAK:

(IV. közlemény)

Radó János 2 frt, Lévay Simon 10 frt, Petrichevich Horváth Kálmán 50 frt, Ürmössy Miklós 5 frt, Nagy Mózes 5 frt. Összesen 72 frt. — Az előző három közleménynyel (851 frt 40 krral) együtt 923 frt 40 kr.

Fogadják az áldozatkész adakozók egyházközségünk hálás köszönetét. További adományok köszönettel fogadtatnak.

Budapest, 1891. jun. 10.

Derzsi, lelkész.

ADAKOZÁS A HOMORÓD-SZENT-PÁLI UNITÁRIUS EKKLÉZSIÁBAN.

Becses folyóiratunk a „Keresztény Magvető“-nek aranykönyvében kérek egy lapot azon kegyes adakozásoknak, melyek Homoród-Szent-Pálon unitárius egyházunk kebelében, az 1870-ik éven elkezdve tétettek, de még nyilvánosság eleibe soha sem jutottak. Tegyük nyilvánossá innen is azok neveit, a kik ez idő alatt, az egyházközség életébe lassankint életerőt csepegtettek.

a) 1871. Egyed Ferencz és Gábor Lidia megajánlották az urvacsorai kenyeret és bort, attól fogva máig adják azon feltétel alatt, hogy az ebből begyűlt összeg kepeválságra forditassék és „Egyed és Gábor-alap“ czimen külön kezeltessék. Ez alap ma teszen 355 frt 79 krt o. é. Ezenfelül 1882. évtől a kamatok fele kepeváltságra forditatván, ez összeg is jókora mennyiséget teszen.

b) 1874. Szabó Dávid és Elekes Mária hasonczélu alapitványt tesznek, mely összeg ma 17 frt 45 kr., s ezenfelül 1884-től kezdve a kamatok fele kepeváltságra van forditva.

c) 1875. Az összes kepézők kötelezik magukat az évenkénti kepézés alkalmával legalább 2—2 kéve buza és zab adására kepeváltságra. Ebből keletkezett a magtár, mely áll ma 100 véka őszi és 100 véka tavaszi gabonából. Pénz-alap keletkezett az adományokból 220 frt 53 kr. Ezenfelül 1880-tól kezdve, a fa-kepe ebből minden évben meglett vásárolva, mely összeg évenként 35 forintjával véve, 210 frtot tesz.

d) 1875. Sándor Péter és Dimén Mária egy köböl rozsot ajándékoznak iskolai magtár alapul, hogy 10 évig tőkésitessék, 10 évtől 25 évig a kamatok fele a szegénytanulók segélye legyen és 25 éven túl az egész jövedelme ugyan a czélra felhasználtassék. Ez alap ma a községi iskola kezelése alatt áll és teszen 18 frt 48 krt.

e) Az 1877. évben az Ingovány határrész birtokossai, az itt levő kaszálóik évi hasznát átadják az iskola és az ekklézsiának iskolakert és czinterem épitésére. Jövedelme 270 frt; ez összegből lett iskolaikert és czinterem.

f) 1880. Sándor Péter és Dimén Mária ajándékoznak egyházközségünknek állandó alapul 9 frtot, hogy a kamatok bizonyos részének tőkésitésével folytonosan nevelve, forditható legyen, ekklézsia jövedelme, az egyház belátása szerint. Ez alap ma 19 frt.

g) 1881. Az összes juhos társaság 200 frtot ajándékoz torony javitás czéljából, mely összeg fel is lett használva. Ugyan e czélra Tóth Ferencz tanitó és neje Benkő Zsuzsána 10 frtot ajándékoznak.

h) 1884. Tóth Ferencz és Benkő Zsuzsánna 10 frtot ajándékoznak az ekklézsiának, állandó alapul ekklézsiai szükségek fedezésére. Ez alap tesz 14 frt 77 krt. Ehez a napokban özv. Benkő Zsuzsánna ujra adott 100 frtot.

i) 1886. Dimén Lajos és neje Dimén Ráchel 10 frtot ajándékoznak kepeváltságra tőkésités mellett kezelve saját nevökön. Ez ma 12 frt 44 kr.

k) 1886. Török József 5 frtot ajándékoz, hogy 50 évig kamathalmozva, nevén kezelve, azontúl a kamatok $^{2}/_{3}$ kepeváltságul szolgáljon, $^{1}/_{3}$ tőkésitessék. Ez ma 6 frt 46 kr.

l) 1887. A székely szabad es felszabadult atyafiak 50 frtot ajándékoznak, hogy 50 évig kamathalmozással kezelve, azontúl kepeváltságul szolgáljon a kamatja. Ez ma 62 frt 76 kr.

m) 1888. orgonánkat a villám tönkre tévén, a hivek önkéntes adakozás utján helyre állitatják és evégre 329 frt 22 krt adakoznak.

n) 1890. Imecs Lidia, Dimén Sándorné ajándékoz egy szép tarka urasztali abroszt és egy sárgaszin selyem kehely takarót, értéke 10 frt. Legyen felirva az emlékezet könyvében.

A fennebb jelzettem adakozásokért fogadják az adakozók az egyházközség hálás köszönetét. Istentől vegyék jutalmát és a késő nemzedékek kedves emlékében azok háláját, hogy ama kedves érzés, mely egykor az élvezők szivében élni fog, másokat is hasonlóra ébreszszen.

Adjon Isten egyházunknak sok ilyen jólelkü adakozót s adja Isten, hogy a még most csak mustármag, terebélyes fává nőnessen a méltó kezek közt.

Homoród-Szent-Pál, 1891. május 10.

EGYED FERENCZ,
helybeli pap.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Unitárius püspökné, Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz Józsefné ő nagysága egy 10 frt értékü keszkenőt ajándékozott urasztali kenyér és pohár teritőül az árkosi unitárius egyházközségnek e czimen: „Unitárius püspökné, Ferencz Józsefné ajándéka az árkosi unitárius ekklézsia számára.“ A keszkenőn, mely az 1886-ik év január 11-én elhalt Ferencz Anna utolsó kézimunkája, e szavak olvashatók: Ferencz Anna emlékére az árkosi unitárius ekklézsiának. 1891.

Fogadja a kegyes ajándékozó e helyen is az egyházközség legforróbb köszönetét.

Csifó Salamon,
árkosi unitárius lelkész.

Barabás András,
egyházkebli gondnok.

KÖSZÖNET NYILVÁNITÁS.

Csokfalvi születésü, Bukarestben lakó Kovács Anna, a csokfalvi untárius ekklézsiának egy diszes urasztaltakarót ajándékozott 15 frt értékben „Emlék Kovács Annától 1890.“ felirattal. Legyen kedves Isten előtt!

Szintén ezen ekklázsiának papnéja Somai Ilona ajándékozott egy művésziesen kidolgozott metszett üvegpoharat, piros szinvegyülettel, a keresztelendő gyermekek vizzel való leöntésére. Értéke 5 frt.

Fogadják a nemes keblű adakozók az Egyház nevében hálás köszönetemet!

Csokfalva, 1891. junius 5-én.

Fekete József,
unitárius pap.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Hálás köszönettel jegyzem fel e helyen mindazok neveit, a kik a kedei egyházközség papi háza megépitésében egyházi felsőbbségünk kegyes engedélyével eszközölt segélygyűjtésünk folytán ugy saját áldozataikkal, mint pártoló közbejárásukkal támogatták, segélyezték. Pártfogóink nevei és ajándékaik ezek:

1. Unitárius vallásközönségünk főtanácsa ajándékozott két esetben öszszesen 90 frtot; 2. Szentábrahámi testvér-egyház 10 frtot v. ezer drb. lapos cserepet; 3. medeséri testvér-egyház 4 frt 15 kr. pénzt és 7 frt értékű gabonát; 4. köröspataki testvér-egyház 8 frt értékű cserfát; 5. csokfalvi testvéregyház 2 frt 9 kr. pénzt; 6. kabátfalvi közjegyző tek. Ozsváth Márton ur gyűjtött 6 frt 1 krt.; 7. tek. Barabás József és Gombos Sámuel tanár urak adtak és gyűjtöttek 1—1 frtot; sz.-keresztúri Nagy Ferencz ur ajándéka 1 frt 50 kr., 9. tek. Raffaj Károly ur adott 2 frtot, tiszt. Raffaj Domokos és t szt. Kádár Lázár ur szintén 1—1 frtot; 10. tek. j.-szolgabirói hivatal által egy ismeretlentől jött 3 frt; 11. már elhunyt tek. Jakab Gergely ur adott 50 krt; tek. Borbély Sámuel sz.-kereszturi képezdei igazgató ur adott és gyűjtött 1 frt 20 krt; 12. a szent-ábrahámi községi iskola növendékei vallás- és nemzetiség különbsége nélkül tanitójuk László Zsigmond ur által adtak 1 frt 10 krt; 13. martonosi Szentpáli Ferencz és Gáspár Zsigmond adtak 2—2 frt értékű cserefát. Osszesen: 144 frt 45 kr.

Fogadják valamennyien ajándékaikért egyházam legszivesebb köszönetét.

Nagy-Kede, 1891. május 15-én.

Bartók Endre,
unitárius lelkész.
